RCatT XXXV/2 (2010) 539-579 (269-309) © Facultat de Teologia de Catalunya

ALTERNANÇA DE MODERACIÓ I RADICALISME EN LES AUTORITATS JUEVES A JERUSALEM EN ELS ANYS 30-70 I LA SEVA REPERCUSSIÓ EN LES COMUNITATS DE DEIXEBLES DE JESÚS DE NATZARET

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLOM

1. Introducció

La cronologia sobre les comunitats cristianes més primitives troba dificultats de datació per manca de dades precises. El llibre dels Fets dels Apòstols i les cartes originals de Pau ens faciliten diversos fets, no sempre fàcils d'interpretar i, sobretot, de datar.[1] La cronologia dels emperadors, dels prefectes o dels procuradors de Judea i dels legats de Síria serveix de marc, malgrat les seves dates siguin imprecises o discutides. Aquestes imprecisions dificulten la determinació de la cronologia de les primeres comunitats dels deixebles de Jesús, començant per les mateixes dates de la vida de Jesús i de la seva mort a la creu. Això mateix es comprova quan es tracta d'establir el recorregut de la biografia de Pau.

Estic convençut que pot ser una ajuda, en aquest complicat trencaclosques, la successió dels grans sacerdots en el temple de Jerusalem, en aquests anys que van de la predicació i mort de Jesús a la destrucció del temple i a la fi de la institució del sacerdoci jueu. Flavi Josep,[2] sobretot en la seva obra *Antiguitats*

1. Els estudis del Dr. Josep Rius-Camps han revalorat la dimensió històrica del llibre dels Fets dels Apòstols, des del moment que s'ha adherit a la consideració de l'il·lustríssim Teòfil com el gran sacerdot Teòfil. El present estudi és homenatge i agraïment a l'estimat professor i amic.

2. Per al text grec de les seves obres: *Josephus*, ed. H. St. J. Thackeray – R. Marcus – A. A. Wikgren – L. H. Feldman, Col. The Loeb Classical Library, Londres – Cambridge/Massa-

jueves,[3] presta una gran atenció a aquesta successió dels grans sacerdots, que mostra conèixer amb detall. Ell mateix, cap a la fi del seu escrit, assenyala: «Des del temps d'Herodes [el Gran] fins a Titus, que conquerí i incendià la ciutat i el Temple, hi va haver en total vint-i-vuit grans sacerdots, i el temps d'aquests pontificats comprèn cent set anys» (*Ant.,* 20,250). Ja vaig dedicar al tema dels grans sacerdots jueus d'aquesta època un article fa uns quants anys,[4] voldria ara continuar en aquesta línia, prestant una especial atenció a les repercussions que pot tenir aquest estudi en la determinació de la cronologia d'alguns fets de les primeres comunitats cristianes.

2. Recorregut pel temps seguint el ritme dels grans sacerdots

2.1. *Caifàs nomenat gran sacerdot pel legat de Síria, Valeri Gratus*

Flavi Josep dóna aquest interessant resum històric: «A Marc Ambíbul (procurador de Judea) [anys 9-12] el va succeir Anneu Rufus [anys 12-15], durant el mandat del qual va morir el mateix August[5] [...] Com a successor d'Anneu Rufus fou enviat per Tiberi, com a procurador de Judea, Valeri Gratus [anys 15-26]. Aquest, després de destituir Anan[6] del càrrec de gran sacerdot [anys 6-15], designà en el seu lloc Ismael, fill de Fiabi [anys 15-16]. Però, poc després, el destituí i en el seu lloc designà com a gran sacerdot Eleazar [anys 16-18], fill d'Anan, aquell que amb anterioritat havia estat gran sacerdot. Passat un any destituí també aquest i entregà la dignitat de gran sacerdot a Simó, fill de Camit [any 18]. Però, quan no havia transcorregut encara un temps superior a un any, va ser substituït per Josep, a qui deien també Caifàs (Ἰώσηπος ὁ καὶ Καϊάφας) [anys 18-36]» (*Ant.,* 18,33-35).

Josep, anomenat Caifàs, era el gran sacerdot durant l'època de la passió i mort de Jesús.[7] L'evangeli de Mt ho indica clarament: «Els qui havien detingut

---

chussets, 1926-1965, 9 vols. Cf. Flavio Josefo, *La guerra de los judíos*, trad. J. M. Nieto Ibáñez, 2 vols., Madrid 1997; Id., *Antigüedades de los judíos*, trad. J. Vara Donado, 2 vols., Madrid 2002; Id., *Autobiografía*, trad. M. Victoria Spottorno Díaz-Caro, Madrid 1994.

3. Les *Antiguitats jueves*, escrites amb posterioritat a la *Guerra jueva*, es poden datar cap a l'any 93-94.

4. Cf. R. Puigdollers i Noblom, «Els grans sacerdots jueus des de l'època d'Herodes el Gran fins a la guerra jueva», *RCatT* 33-1 (2005) 49-89.

5. L'emperador August va morir el 19 d'agost, durant el consolat de Sext Pompeu i de Sext Apuleu, és a dir, l'any 14 (cf. Suetoni, *Aug.* 100).

6. Anan és anomenat en els evangelis Annàs.

7. El nom de Caifàs no apareix en l'Evangeli de Mc. Segons la hipòtesi de formació redaccional d'aquest evangeli presentada pel Dr. Rius-Camps, la utilització de l'expressió «gran sacer-

Jesús se'l van endur a casa de Caifàs, el gran sacerdot, on s'havien reunit els mestres de la Llei i els notables» (Mt 26,57). Una indicació anterior, però, sembla parlar de la influència també d'altres grans sacerdots: «Aleshores els grans sacerdots i els notables del poble es van reunir a la casa del gran sacerdot Caifàs» (Mt 26,3). Amb l'expressió «grans sacerdots» s'han d'entendre els membres de les famílies sacerdotals més importants, que eren les de Boet, Anan, Camit i Fiabi.[8]

L'evangeli de Jn anomena Caifàs com «el gran sacerdot» (18,24) i més concretament «el gran sacerdot d'aquell any» (11,49.51; 18,13). Però, al seu costat, parla també d'Annàs, a qui considera el sogre de Caifàs: «el dugueren primer a casa d'Annàs, que era sogre de Caifàs, el gran sacerdot d'aquell any» (Jn 18,13). Aquest parentiu és una informació que es troba únicament en l'Evangeli de Jn; no hi ha cap notícia en aquest sentit sobre les obres de Flavi Josep ni de cap altre autor. Podria ser històricament certa i explicaria la gran proximitat entre aquests dos grans sacerdots. Com a mínim és una expressió que subratlla la influència d'Annàs sobre Caifàs.[9]

L'obra lucana[10] presenta, en aquest punt, un llenguatge sorprenent. Per dues vegades utilitza l'expressió «gran sacerdot» i en tots dos casos, en frases en les quals apareixen els noms d'Annàs i Caifàs. La primera és en Lc 3,2: «sota el summe sacerdot Annàs i Caifàs».[11] La segona és en Ac 4,5-6: «S'esdevingué que, l'endemà, es congregaren els dirigents i els ancians i escribes a Jerusalem, singularment Annàs, el summe sacerdot, i Caifàs i Jonatàs[12] i Alexandre, i tots qui pertanyien a la família summe-sacerdotal».

Amb parentesc o sense, sembla clara, doncs, la influència d'Annàs sobre el pontificat de Caifàs, almenys en els anys als quals es refereixen els evangelis i l'inici dels Fets dels Apòstols (Ac 4,5-6). Anan, fill de Seti —Annàs— havia estat nomenat gran sacerdot pel legat de Síria Quirini, substituint Joazar, «que s'havia enemistat amb el poble» (*Ant.,* 18,26). Aquesta enemistat popular s'ha

---

dot» en singular apareix tan sols en la segona redacció, en contraposició a la figura de Pilat (cf. J. Rius-Camps, *El evangelio de Marcos. Etapas de su redacción*, Estella 2009, 221-222).

8. Cf. TB Pes 57a. No necessàriament es tracta de grans sacerdots en exercici o de persones que han exercit en el passat aquesta funció. En alguns moments sembla utilitzar-se l'expressió d'una manera més ampla, referint-se a persones destacades de les grans famílies sacerdotals.

9. No es pot oblidar que van ser cinc els fills d'Annàs que van exercir el gran sacerdoci (cf. *Ant.* 20,198): Eleazar [anys 16-17], Jonatan [36-37], Teòfil [37-41], Maties [42-43] i Anan [62].

10. Per a l'obra lucana utilitzo sempre el text del Còdex Beza i la traducció de J. Rius-Camps – J. Read-Heimerdinger, *Lluc. Demostració a Teòfil. Evangeli i Fets dels apòstols segons el Còdex Beza*, Barcelona 2009.

11. La traducció de la BCI intenta de suavitzar l'expressió traduïnt: «durant el pontificat d'Annàs i Caifàs».

12. La resta de còdexs tenen la lliçó «Joan».

de relacionar amb el cens que va decretar Quirini[13] l'any 6 quan Judea va ser annexionada a la província de Síria després de la destitució d'Herodes Arquelau: «els jueus en un principi no volgueren accedir a la declaració [del cens] [...] [però] després, per consell del gran sacerdot Joazar, fill de Boet, deixaren d'oposar-s'hi [i], acceptant les raons donades per Joazar, permeteren que es fes el cens dels béns» (*Ant.,* 18,3). El nomenament d'Annàs es realitza, doncs, en un moment molt delicat, l'època dels cens i de les revoltes que es van produir a resultes d'ell. La postura d'Annàs s'ha de suposar inclinant-se per mantenir unes bones relacions amb l'autoritat romana.

Al cap de nou anys, quan Tiberi envià com a prefecte de Judea[14] Valeri Gratus, substituint Anneu Rufus, «aquest destituí Anan del gran sacerdoci i posà en el seu lloc Ismael, fill de Fiabi» (*Ant.,* 18,34). Aquest canvi de gran sacerdot a l'arribada del nou prefecte s'ha d'interpretar com un intent de disminuir la influència d'Annàs sobre el poble. Però, com indica Flavi Josep, «poc després» [μετ' οὐ πολύ] Valeri Gratus destituí el gran sacerdot Ismael, fill de Fiabi, «i nomenà Eleazar, fill del gran sacerdot Anan» (*Ant.,* 18,34).

El fet que Ismael, successor d'Annàs, sigui substituït al cap de poc temps per un fill d'Annàs, tornant el gran sacerdoci a un membre de la seva família, és un senyal clar de la influència i del poder creixent d'aquesta família. Però, «poc després» Valeri Gratus contrarestant la influència d'aquesta família, destituint Eleazar i nomenant gran sacerdot Simó, fill de Camit (*Ant.,* 18,34). Finalment el prefecte, «havent transcorregut un temps» [ἔχοντι διεγένετο χρόνος], nomenà com a nou gran sacerdot «Josep, a qui deien també Caifàs» (*Ant.,* 18,35).

Valeri Gratus per dues vegades nomena gran sacerdot membres de dues famílies que no són la d'Annàs: les famílies de Fiabi i de Camit. Però, en tots dos casos, «poc» i «havent transcorregut un temps», va haver de tornar enrere de la seva decisió i nomenar novament un membre de la família d'Annàs, sigui el seu fill Eleazar, sigui Caifàs, sogre d'Annàs segons l'Evangeli de Joan. L'any 26 el prefecte de Judea Valeri Gratus fou substituït per Ponç Pilat.[15]

---

13. «Aleshores, Quirini, després d'haver venut els béns d'Arquelau i quan havia arribat ja a la seva fi l'elaboració del cens, ordenat per August i realitzat trenta-i-set anys després de la derrota soferta per Antoni a Actium, destituí de la dignitat del seu càrrec al gran sacerdot Joazar, contra el qual s'havia amotinat la multitud i en el seu lloc designà com a gran sacerdot Anan, fill de Seti» (*Ant.* 18,26-27). La batalla d'Actium va ser el 2 de setembre de l'any 31 aC. Per tant, el cens va ser l'any 6.

14. Sobre el nom de l'autoritat romana a Judea, cf. E. SCHÜRER, *Historia del pueblo judío en tiempos de Jesús*, Madrid 1985, vol. I, 463-466. En temps d'August i Tiberi el nom propi d'aquesta autoritat era *praefectus* (ἔπαρχος), «prefecte»; després va ser *procurator* (ἐπίτροπος), «procurador»; el nom genèric era, tanmateix, *praeses* (ἡγεμών), «governador». Aquest darrer és el que utilitza sempre el Nou Testament.

15. Eusebi de Cesarea indica que «l'any 12 de l'imperi de Tiberi [...] Ponç Pilat va rebre el govern de Judea, en el qual es va mantenir deu anys complerts, fins a la proximitat de la fi de Tiberi» (*Hist. Eccl.* 1,9,2).

2.2. *La data de la mort de Jesús de Natzaret*[16]

Jesús de Natzaret va morir en temps del prefecte de Judea, Ponç Pilat (anys 26-36) i durant el pontificat de Caifàs (any 18-36). Flavi Josep en el discutit *testimonium flavianum* indica: καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου «i, per l'acusació dels principals individus d'entre els nostres, Pilat el considerà mereixedor de la creu» (*Ant.,* 18,64). I Tàcit en els seus *Annales* escriu de Crist: «Tiberio imperante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat» («sota el regnat de Tiberi, fou executat pel procurador Ponç Pilat», *Ann.,* 15,44).

Lamentablement els *Annales* de Tàcit, tal com han arribat fins a nosaltres, presenten una llacuna des de finals de l'any 29 fins a tot l'any 31. Alguns han pensat que la manca d'aquestes pàgines seria l'explicació del silenci actual de Tàcit sobre la mort de Jesús: algú hauria fet desaparèixer un quadernet per eliminar algun detall de les notícies o comentaris de Tàcit al respecte.[17] És una hipòtesi, però, difícil de demostrar.[18]

La determinació de la data de la mort de Jesús es realitza generalment d'una manera indirecta, partint de la data de l'inici de la predicació de Joan Baptista. S'utilitza com a punt de partença el text de Lc 3,1-2: «L'any quinzè del regnat de Tiberi Cèsar [anys 14-37], mentre Ponç Pilat era governador de Judea [26-36], Herodes [Antipas], tetrarca de Galilea [4 aC. – 33/34 dC.], Filip, el seu germà, tetrarca d'Iturea i de la regió de Traconítida [4 aC. – 33/34 dC.], i Lisànies, tetrarca d'Abilene [?], durant el pontificat d'Annàs i de Caifàs [18-36], Déu va comunicar la seva paraula a Joan, el fill de Zacaries, en el desert».[19] És

16. Cf. J. K. FOTHERINGHAM, «The Evidence of Astronomy and Technical Cronology for the Date of the Crucifixion», *JTS* 35 (1934), 146-162; W. TRILLING, «Problemas de cronología», en ID., *Jesús y los problemas de su historicidad*, Barcelona 1970, 75-84; H. W. HOEHNER, *Chronological Aspects of the Life of Christ*, Grand Rapids 1977; J. JEREMIAS, «Aportación de la astronomía», en ID., *La última Cena. Palabras de Jesús*, Madrid 1980, 36-42; C. J. HUMPHREYS – W. G. WADDINGTON, «Astronomy and the Date of the Crucifixion», en J. VARDAMAN – E. M. YAMAUCHI (eds.), *Chronos, Kairos, Christos: Nativity and Cronological Studies Presented to Jack Finegan*, 1989, 165-181; J. P. MEIER, «"El año decimoquinto..." Cronología de la vida de Jesús», en ID., *Un judío marginal. Nueva visión del Jesús histórico*, vol. I, Estella 1998, 379-437; G. THEISSEN – A. MERZ, «El marco cronológico de la vida de Jesús», en ID., *El Jesús histórico*, Salamanca 2000, 177-187; E. P. SANDERS, «Apéndice I: Cronología», en ID., *La figura histórica de Jesús*, Estella [2]2001, 305-316; A. PUIG I TÀRRECH, «L'inici (27/28 dC) i el final (30 dC)», en ID., *Jesús. Un perfil biogràfic*, Barcelona 2004, 205-210; R. E. BROWN, «Fecha de la crucifixión (día, mes, año)», en ID., *La muerte del Mesías*, vol. I, Barcelona 2006, 1585-1616.

17. Cf. J. MONTSERRAT, *El silencio de Tácito*, Barcelona 2010.

18. No es pot oblidar que en el cas de les *Antiguitats jueves* de Flavi Josep sembla que els copistes cristians van optar per afegir unes glosses al text. L'opció de fer desaparèixer un sencer quadernet de pàgines sembla més pròpia de novela.

19. Utilitzo les indicacions temporals de MEIER, *Un judío marginal*, I, 381.

veritat que l'any quinzè del regnat de Tiberi es pot interpretar de diverses maneres: Tiberi va ser associat al govern de l'Imperi ja l'any 12, però no es convertí en emperador fins a la mort d'August, el 19 d'agost de l'any 14, o més exactament amb la seva elecció per part del Senat el 17 de setembre del mateix any. Per una altra banda, considerant que Lc segueix la forma habitual en el món antic d'incloure en el còmput el primer i darrer any de la sèrie, hi ha la possibilitat que compti l'inici del segon any segons el calendari julià (1 de gener), el calendari siro-macedoni (1 d'octubre), l'egipci (29 d'agost) o el jueu (1 de *Nisan*, és a dir març o abril). Això suposa una oscil·lació en la interpretació entre octubre de l'any 27 i desembre de l'any 29. De manera que alguns especialistes[20] opten per l'any 27/28; uns altres,[21] per l'any 28; uns altres, per l'any 28/29;[22] i uns altres,[23] per l'any 29.

La data concreta de l'any dotzè de l'emperador Tiberi —l'única precisa que ens donen els evangelis— ha estat convertida per una tradició antiga en la data mateixa de la mort de Jesús, interpretada ara sí clarament com l'any 29, mitjançant la indicació dels cònsols Lucius Rubellius Geminus i Gaius Fufius Geminus. Així, p. ex., Tertul·lià: «En l'any quinzè del regnat d'aquest [Tiberi Cèsar] patí passió el Crist, que tenia uns trenta anys quan va patir [...] Aquesta passió va ser sota Tiberi Cèsar, essent cònsols Rubellius Geminus i Fufius Geminus, el mes de març, en temps de Pasqua, el dia vuitè de les kalendas d'abril, el primer dia dels Àzims» (*Adversus Iudaeos*, 8,16.18).[24] Però aquesta tradició, en posar la Pasqua de la mort de Jesús el mateix any de l'inici de la predicació de Joan Baptista redueix el temps de la predicació de Jesús a uns pocs mesos. La indicació de l'any quinzè de Tiberi procedeix de Lc, mentre la referència als cònsols no és res més segurament que una indicació erudita de la interpretació d'aquest mateix any quinzè. De totes maneres és un testimoni de la interpretació de l'any quinzè com l'any 29.

Amb raó la tradició, en general, s'ha inclinat per considerar la predicació de Jesús, abans de la seva mort, amb una duració més extensa que uns mesos. Els evangelis sinòptics donen la impressió que tot transcorre en un període de temps breu, ja que tan sols parlen d'una Pasqua, però aquest temps es pot allar-

20. Així Trilling, *Jesús y los problemas de su historicidad*, 84, de l'1 d'octubre del 27 al 30 de setembre del 28; Puig, *Jesús, un perfil biogràfic*, 206, s'inclina també pel còmput sirià.

21. Meier, *Un judío marginal*, I, 392, «per comoditat» opta pel calendari julià i el sistema de l'any de no accessió, és a dir, de l'1 de gener al 31 de decembre de l'any 28.

22. Theissen – Merz, *El Jesús histórico*, 182, consideren com el més plausible d'agost del 28 a agost del 29, encara que també consideren possible d'octubre del 27 a octubre del 28.

23. Hoehner, *Chronological Aspects*, 37, s'inclina per l'any 29.

24. Dades semblants es troben a Lactanci (*Mort. Pers.*, 2,1), Sulpici Sever (*Chronicorum*, 2,27,5) i el text grec de les *Actes de Pilat* (*AcPil*, pròleg). La referència al 25 de març sembla tenir un sentit teològic.

gar a un any. L'Evangeli de Jn, en canvi, presenta clarament un temps de predicació més extens, fent referència com a mínim a tres Pasqües. D'aquesta manera, seguint la cronologia dels sinòptics es podria situar la mort de Jesús aproximadament en l'any 30; i seguint la cronologia joànica, en l'any 32 també aproximadament.

Per avançar més en la determinació de la data de la mort de Jesús molts estudiosos han demanat ajuda a l'astrologia, a partir de la suposició que l'any en el qual Jesús morí, la Pasqua s'esqueia en dissabte. Si es pot determinar amb exactitud quins anys la Pasqua jueva (el 15 de *nisan*) va caure en dissabte, es té un mitjà d'aproximació a l'any en el qual Jesús morí, deixant de banda si la seva mort va ser en el dia mateix de la Pasqua o el dia abans.[25] D'aquesta manera, amb totes les reserves que suposa la determinació d'una festa que no s'inicia d'una manera matemàtica, sinó per observació visual, els estudiosos indiquen l'any trenta i l'any trenta-tres com anys en els quals es donà aquesta circumstància. Uns, per no allargar el temps de predicació de Jesús, s'inclinen per l'any 30; mentre uns altres s'inclinen per l'any 33, que és l'any tradicional.[26] R. E. Brown, però, després d'un estudi rigorós, escriu: «No veig cap possibilitat d'arribar a una decisió i elegir entre un dels dos anys».[27]

Per una altra banda, J. Mateos va posar un interrogant sobre la interpretació del terme τὸ σάββατον com a «dissabte» i del terme προσάββατον (Mc 15,42) com a «vigília del dissabte».[28] S'hauria de distingir, segons ell, entre τὰ σάββατα, en plural, que indicaria el dia de dissabte, i τὸ σάββατον, en singular, que indicaria simplement el precepte del repòs; aleshores el terme προσάββατον indicaria vigília de precepte, fos aquest del dissabte o d'alguna festa. D'aquesta manera Jn 19,31 s'hauria de traduir: «El jueus, com era *Preparació* [παρασκευή],[29] perquè no restessin sobre la creu els cossos en el dia de precepte, ja que era gran aquell dia de precepte...»;[30] i Mc 15,42: «I havent-se fet fosc, com

25. Segons Jn 19,14, la mort de Jesús hauria estat el 14 de *nisan*, el dia en què es mataven els anyells pasquals. En canvi, segons els evangelis sinòptics, Jesús hauria mort el dia següent a la celebració del sopar pasqual, és a dir, el 15 de *Nisan*.

26. Alguns veuen confirmada aquesta opció amb l'eclipse lunar ocorregut el 3 d'abril de l'any 33. Cf. Humphreys – Waddinggton, «Astronomy and the Date of Crucifixion», 169; «Dating the Crucifixion», *Nature* 36 (1983) 744.

27. Brown, *La muerte del Mesías*, I, 1615. Era la mateixa conclusió de Jeremias, *La última Cena*, 41: «Desgraciadamente la cronología astronómica no conduce a ningún resultado seguro». Tanmateix Meier, *Un judío marginal*, I, 409, considera l'any 30 com el més probable; igualment Theissen – Merz, *El Jesús histórico*, 186; i Puig, *Jesús, Un perfil biogràfic*, 207-210.

28. Cf. J. Mateos, «Σάββατα, σάββατον, προσάββατον, παρασκευή», en Id., *Filología Neotestamentaria* 3 (1990) 5, 19-38.

29. La *Parasceve*, la «preparació», és «preparació de la Pasqua» (Jn 19,14).

30. Cf. BCI: «Per als jueus era el dia de la preparació, i els cossos no es podien quedar a la creu durant el repòs del dissabte, més quan aquell dissabte era una diada solemníssima».

era *Preparació*, això és, vigília de precepte...».[31] Per a aquesta interpretació hi ha la dificultat de l'expressió τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, «el primer [dia] de la setmana», que es troba en els relats del sepulcre (Mt 28,1; Mc 16,2; Lc 24,1; Jn 20,1),[32] que Mateos interpreta aleshores com una expressió teològica per a indicar «simplement el començament de la creació definitiva».[33] Per a Mateos hi ha en la interpretació del relat de la Passió de Mc i dels sinòptics en general, un doble escull que cal superar: per una banda, es impossible que Jesús fos executat i sepultat el mateix dia de Pasqua; i, per una altra banda, si la sepultura es va efectuar en el dia de la preparació de la Pasqua, «el Sopar i la sepultura haurien tingut lloc el mateix dia i a la mateixa hora».[34] Això obliga, segons ell, a buscar una solució en el terreny literari: Mc hauria realitzat un desdoblament del primer dia dels Àzims: una primera seqüència (Mc 14,12-26) que mostra l'entrega de Jesús, mitjançant el relat del Sopar; i una segona seqüència (Mc 14,27-16,8) que mostra l'entrega, mitjançant la seva mort a la creu. D'aquesta manera hi hauria també en els sinòptics la datació de la mort de Jesús en el 14 de *Nisan*.

Tots aquestes elements fan pensar que és dubtós que es pugui recórrer amb fruit a l'astrologia per ajudar-nos a datar la Pasqua de la mort de Jesús. Per una altra banda, fins i tot els qui hi recorren es queden amb una oscil·lació entre l'any 30 i l'any 33, que en el fons ens deixa en un període de temps aproximat, al qual ja s'arriba per altres mitjans.[35]

Les acusacions contra Jesús, que porten a la seva entrega en mans del prefecte romà Ponç Pilat, la seva condemna i la seva mort a la creu, queden situades en el període en què el gran sacerdot Caifàs es troba profundament influenciat per Annàs. I, més concretament, es pot situar entre l'any 30 i l'any 33, en la festa de la Pasqua.

---

31. El Còdex Vaticà té la lliçó πρὸς σάββατον; el Còdex Sinaític, προσάββατον; i el Còdex Beza, πριν σάββατον. Cf. BCI: «Arribat ja el capvespre, com era el dia de preparació, el dia abans del repòs del dissabte».

32. Es troba també en Ac 20,7 per a indicar el dia de la reunió per a partir el pa, a Tròada, en temps de Pau.

33. MATEOS, «Σάββατα, σάββατον, προσάββατον, παρασκευη», 37.

34. Ibíd. 34.

35. Semblen més difícils de defensar les dates de l'any 21 (J. VARDAMAN, «Jesus' Life: A New Chronology», en *Chronos, Kairos, Christos*, 55-82) o de l'any 36 (N. KOKKINOS, «Crucifixion in AD 36: The Keystone for Dating the Birth of Jesús», en *Chronos, Kairos, Christos*, 133-163). L'any 21 —setè any de Tiberi— ja havia estat defensat per les *Memòries* de Pilat del segle III, que Eusebi de Cesarea rebutja (*Hist. Eccl.*, 1,9,3-4).

2.3. *Primera i segona detenció dels apòstols Pere i Joan: diferències*

El llibre dels Fets dels Apòstols parla diverses vegades de detencions d'apòstols en els primers anys de vida de la comunitat de deixebles de Jesús, després de la mort d'aquest. En quins anys hem de situar aquestes detencions? La primera detenció de Pere i Joan sembla quedar situada en el mateix any de la mort de Jesús, després de la festa de la Pentecosta. La segona detenció, és posterior. De tal manera que, si amb anterioritat a la primera detenció la comunitat ha crescut de tres mil ànimes (Ac 2,41) a cinc mil adults (Ac 4,4),[36] amb anterioritat a la segona s'indica que quan es reunien al pòrtic de Salomó, «ningú dels altres no gosava acoblar-se a ells» (Ac 5,13), mentre als carrers «acudia la població de les ciutats de la rodalia a Jerusalem» (Ac 5,16). Es van dibuixant dues situacions diferents.

En la narració de la diada de la Pentecosta, Lc no fa referència a cap reacció del gran sacerdot o de les autoritats de Jerusalem. En el seu discurs, Pere es dirigeix als «homes jueus i tots els qui habiteu a Jerusalem» (Ac 2,14). D'aquesta manera els primers deixebles «eren perseverants a escoltar l'ensenyament dels apòstols a Jerusalem» (Ac 2,41), «tots perseveraven en el Temple» (Ac 2,46a), «lloant Déu i gaudint de favor davant el món sencer» (Ac 2,46c). La pujada de Pere i Joan al Temple és indicada a continuació «per aquests mateixos dies» (3,1a).[37] És aleshores que Lc indica una primera reacció negativa de les autoritats: «Mentre ells parlaven al poble en aquests termes es presentaren de sobte els sacerdots i els saduceus,[38] extremament adolorits perquè ells ensenyaven al poble i anunciaven Jesús en el marc de la resurrecció dels morts, i havent-los posat les mans al damunt, gosaren posar-los en el calabós fins l'endemà» (Ac 4,1-3).

Aquesta primera reacció sembla iniciada pels sacerdots del Temple i pels saduceus, com subratlla el fet de situar la seva predicació «en el marc de la resurrecció dels morts», que els saduceus negaven. Però l'endemà prenen protagonisme les autoritats: «S'esdevingué que, l'endemà, es congregaren els dirigents i els ancians i escribes a Jerusalem, singularment Annàs, el summe sacerdot, i Caifàs i Jonatàs i Alexandre, i tots els qui pertanyien a la família summe-sacerdotal, i els emplaçaren en el centre» (Ac 4,5-7a). En veure que

36. Utilitzo «ànimes» [ψυχαί] i «adults» [ἀνδρῶν] per a expressar el pas del femení al masculí. Així també, d'una altra manera, Rius-Camps – Read-Heimerdinger: «se'ls afegiren aquell dia com ara tres mil ànimes» / «el nombre dels homes assolí la xifra simbòlica de cinc mil».

37. L'expressió es troba tan sols en el Còdex Beza, malgrat la variant no estigui indicada en Nestle-Aland 27.

38. El text del Còdex Vaticà és: «els grans sacerdots, el cap de la guàrdia del temple i els saduceus». D'aquesta manera s'expliciten aquells que detindran materialment els apòstols. El text de Nestle-Aland 27 és: «els sacerdots, el cap de la guàrdia del temple i els saduceus».

«eren homes sense instrucció en la Llei» (Ac 4,13b), els deixaren en llibertat, amb la prohibició de parlar de Jesús.

Després d'haver parlat del bon exemple de Josep, anomenat Bernabé (Ac 4,36-37) i del mal exemple d'Ananies i Safira (Ac 5,1-11), Lc torna a parlar del senyals que es realitzaven «per les mans dels apòstols», de la seva reunió «en el Temple, en el pòrtic de Salomó» i de com la població de les ciutats de la rodalia a Jerusalem acudia a Pere per a ser alliberats i guarits. És aleshores que fa una nova referència a la reacció de les autoritats de la ciutat: «Reaccionà el summe sacerdot i tots els del seu cercle, la secta local dels saduceus, i s'ompliren de gelosia, posaren les mans sobre els apòstols i els ficaren en el calabós públicament» (Ac 5,17-18a). Alliberats els apòstols per «un àngel del Senyor», el gran sacerdot i el Sanedrí van enviar «el comandant amb els oficials» per detenir-los de nou i portar-los a la seva presència. Quan ja «tramaven d'eliminar-los» (Ac 5,33), intervingué un cert membre del Sanedrí, «un fariseu de nom Gamaliel, un doctor de la Llei apreciat per tot el poble» (Ac 5,34), que aconsellà prudència: «allunyeu-vos d'aquests homes i deixeu-los fer, sense sollar-vos les mans; perquè si fos d'homes aquest pla o aquesta activitat, serà destruït; però si és de Déu, no podreu pas destruir-los, ni vosaltres ni reis ni tirans» (Ac 5,38-39). Com que a resultes d'aquest segon alliberament, els apòstols «cada dia, en el Temple i a les cases no paraven d'ensenyar i anunciar que el Senyor era Jesús, el Messies» (Ac 5,42).

Rabí Gamaliel el Vell[39] pertanyia a l'escola de Hil·lel, del qual la tradició posterior ha volgut presentar-lo com a net.[40] Aquesta escola farisea, estava en contraposició a l'escola de Xammai, que era seguida pels saduceus. Del prestigi de Gamaliel el Vell en dóna testimoni la Misnà quan diu: «Amb la mort de Raban Gamaliel el Vell cessà la glòria de la Torà i s'acabà la puresa i l'abstinència» (Sort 9,15).[41] Si es comparen les dues detencions dels apòstols que assenyala Lc en aquests capítols dels Fets dels Apòstols, es nota que totes dues són originades per la intervenció dels saduceus (Ac 4,1; 5,17), però mentre en la primera es parla del gran sacerdot Annàs, i Caifàs, Jonatan i Alexandre, i tots els qui pertanyien a la família dels grans sacerdots (Ac 4,6), en la segona detenció es parla tan sols del gran sacerdot i el seu cercle (Ac 5,17.21), que en el v. 27 és anome-

39. Gamaliel el Vell no va ser pas pare del gran sacerdot Jesús, fill de Gamala o Gamaliel, com considera probable J. A. FITZMYER, *Los Hechos de los Apóstoles*, Salamanca 2003, vol. I, 462.

40. Aquesta relació genealògica és summament dubtosa, segons SCHÜRER, *Historia del pueblo judío*, II, 480-481.

41. La seva actitud plena de prudència es pot veure reflectida en les paraules de Flavi Josep sobre el seu fill Simeó, fill de Gamaliel: «Aquest Simeó era natural de Jerusalem, de família molt il·lustre, i de la secta dels fariseus, que tenen fama de ser millors que els altres en l'exacta interpretació de les lleis pàtries. Home intel·ligent i raonable, capaç d'endreçar amb sensatesa assumptes de difícil solució» (*Vita*, 191-192).

nat simplement «el sacerdot» (ὁ ἱερεύς). Aquesta absència de referència directa a Annàs en la segona detenció i la indicació «el gran sacerdot», que no es pot referir sinó a Caifàs, fa pensar que en aquest lapsus de temps s'ha produït una desaparició de la influència d'Annàs en la vida pública de Jerusalem, si no la mort mateixa d'Annàs.[42] Això explicaria no tan sols la intervenció del fariseu Gamaliel, sinó el fet que el Sanedrí s'adherís al seu consell de prudència i moderació.

Aquest canvi d'actitud del Sanedrí respecte als seguidors de Jesús s'ha de situar entre la mort de Jesús i el final del pontificat de Caifàs (any 36), que coincidirà amb l'enviament de Ponç Pilat a Roma. Com que després de la mort de Jesús i fins a la segona detenció dels apòstols s'ha de deixar un temps per a la primera detenció i el desenvolupament primer de la comunitat creient, aquesta segona detenció es pot situar cap a l'any 34-35, segons l'opció que es faci sobre la data de la mort de Jesús.

Aquest final de la influència d'Annàs sobre el gran sacerdot en funcions, Caifàs, hauria suposat una pèrdua d'influència de la línia més dura contra els grups jueus no tan propers a l'autoritat del gran sacerdot. L'actuació de Caifàs, sense aquesta influència d'Annàs, seria més moderada, acceptant la prudència del fariseu Gamaliel el Vell. Aquesta suposició afegiria una nova motivació de la posterior destitució de Caifàs, després de l'allunyament de Ponç Pilat, i l'elecció del fill d'Annàs, Jonatan, com a substitut d'ell en el càrrec. El legat de Síria Valeri Gratus no tan sols hauria volgut corregir la cruel repressió del prefecte de Judea sobre els samaritans, sinó que hauria volgut fer un canvi d'etapa, posant fi al llarg pontificat de Caifàs (18-37), que pràcticament s'havia identificat amb la prefectura de Ponç Pilat (26-36) i, al mateix temps, hauria reforçat l'antiga línia d'Annàs —enteniment amb els romans i repressió dels grups jueus marginals—, nomenant un fill seu.

2.4. *Destitució de Caifàs pel legat de Síria, Vitel·li, i nomenament de Jonatan, fill d'Annàs, com a gran sacerdot*

L'any 35 Vitel·li (*Lucius Vitellius*) va ser nomenat legat de Síria,[43] substituint L. Pomponi Flacus (32-35). Es va trobar de seguida amb un problema a Samaria.

---

42. Si l'any 6 Annàs, fill de Seti, havia estat nomenat gran sacerdot i deu anys més tard havia estat nomenat per al mateix càrrec Eleazar, un fill seu, s'ha de pensar que l'any 30 Annàs havia de ser molt gran. La indicació d'Ac 4,6 és la darrera notícia explícita que es té del personatge. Del sepulcre d'Annàs (τὸ Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως μνημεῖον) —a no ser que es tracti del sepulcre del seu fill homònim— en parla Flavi Josep (*Bell.*, 5, 506) referint-se al recorregut del mur de bloqueig construït pels soldats de Titus.

43. Tàcit situa en temps dels cònsols Gaius Cestius Gallus (que després va ser legat de Síria els anys 63-66) i Marc Servili, és a dir, en l'any 35, el fet que l'emperador Tiberi «al front de

Hi havia hagut un home que havia convocat la gent a reunir-se amb ell al cim de la muntanya del Garizim, on mostraria els objectes sagrats sepultats per Moisès en aquell lloc. La multitud s'anava reunint a Tiratana, amb la intenció de pujar al Garizim. Ponç Pilat, prefecte de Judea, considerà que s'estava preparant un aixecament contra Roma i envià de seguida soldats d'infanteria i cavalleria i dispersà la multitud, causant alguns morts i fent moltes detencions (*Ant.*, 18,85-87).

Les autoritats de Samaria es presentaren davant el nou legat i «acusaren Pilat de la mort dels amotinats, ja que, segons ells deien, havien acudit a Tiratana no per aixecar-se contra els romans, sinó per a escapar de la insolència de Pilat» (*Ant.*, 18,88). Aleshores Vitel·li col·locà provisionalment el seu amic Marcel·lus al front de Judea i «ordenà Pilat que partís cap a Roma per a respondre davant l'emperador de les acusacions que contra ell havien fet els jueus» (*Ant.*, 18,89). Flavi Josep fa la següent indicació: «Pilat, després de passar deu anys a Judea, es dirigí a Roma, obeint les ordres de Vitel·li, a les quals no es podia oposar. Però, abans que ell hagués arribat a Roma, Tiberi ja havia abandonat aquest món» (*Ant.*, 18,89). Tiberi va morir als seus setanta-vuit anys i vint-i-tres de regnat, el 16 de març de l'any 37, sota el consolat de Cn. Acerroni Pròcul i de C. Ponç Nigrinus (Suetoni, *Tib.*, 73).

Flavi Josep indica a continuació: «I Vitel·li, presentant-se a Judea, pujà a Jerusalem amb motiu de celebrar els jueus la festa anomenada Pasqua» (*Ant.*, 18,90). En aquesta Pasqua, Vitel·li intentà de guanyar-se la simpatia dels seus habitants eximint per sempre de certs pagaments i retornant al Temple la custòdia de la vestimenta del gran sacerdot, que des de l'any 6 estava sota custòdia dels romans: «Fins al moment en què Vitel·li arribà a Jerusalem aquesta vestimenta del gran sacerdot es trobava dipositada a la [fortalesa] Antònia», escriu Flavi Josep (*Ant.*, 18,91). I afegeix: «Aquestes mesures les prengué en benefici del poble jueu. Després, deposà del càrrec de gran sacerdot Josep, de sobrenom Caifàs, i nomenà en el seu lloc Jonatan, fill d'Anan, el gran sacerdot (Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱόν)» (*Ant.*, 18,95). Aquest canvi de gran sacerdot, que coincideix amb la marxa de Ponç Pilat, significa el final de la segona etapa de Caifàs com a gran sacerdot, ja sense Annàs, i un retorn a la postura que aquest representava: més enteniment del gran sacerdot amb les autoritats romans i més intransigència respecte a les postures de figures o grups que poguessin revolucionar les masses (és a dir, moviments messiànics, com els grups de deixebles de Jesús i els samaritans).[44]

---

totes les operacions que es preparaven a l'Orient col·locà Luci Vitel·li» (*Ann.*, 6,32). D'aquest diu : «Aquest home —no ho ignoro— gaudia a Roma de molt dolenta reputació, i es recordaven d'ell moltes malifetes; però en el govern de les provincies observà les antigues virtuts» (Ibíd.). Suetoni l'elogia com a *vir innocens et industrius* «home honest i actiu» (*Vitell.*, 2). Luci Vitel·li va ser el pare del futur emperador Auli Vitel·li (any 69).

44. Pel novembre de 1990 es van trobar a Jerusalem sis ossaris, dos d'ells (el números 5 i 6) amb inscripcions que s'interpretaven com *Yehosef bar Qaiafa'* / *Yehosef bar Qafa'* i *Qaiafa'*).

Ara bé, Flavi Josep parla a continuació (*Ant.*, 18,122-123) d'una segona pujada de Vitel·li a Jerusalem en la celebració d'una festa pàtria (ἑορτῆς πατρίου), en la qual destituí el gran sacerdot Jonatan i en la qual el quart dia de la festa li arribà la notícia de la mort de l'emperador Tiberi.[45] Això plateja un problema de cronologia. Si la primera pujada de Vitel·li a Jerusalem va ser per la festa de la Pasqua de l'any 36 després d'haver substituït Pilat, aquest hauria hagut d'haver arribat a Roma molt abans del 16 de març de l'any 37, és a dir, abans de la mort de l'emperador; això ha fet pensar a alguns autors que la seva destitució va ser una mica abans de la festa de la Pasqua de l'any 37. Si el quart dia de la festa pàtria, en la qual Vitel·li pujà a Jerusalem per segona vegada, li va arribar la notícia de la mort de l'emperador, aquesta festa no pot ser a una distància més gran d'un mes i mig, que era el temps de comunicació entre Roma i Jerusalem. La festa de la Pentecosta es va escaure, l'any 37, el 7 de juny, data massa distanciada; això ha fet pensar a alguns autors que la «festa pàtria» era la Pasqua.

És impossible fer quadrar tots els detalls de Flavi Josep sobre aquest punt; cal introduir alguna correcció. Per a Jeremias la destitució de Pilat va ser una mica abans de la Pasqua de l'any 37, en la qual va ser nomenat gran sacerdot Jonatan, i la destitució d'aquest hauria estat en la Pentecosta del mateix any, amb l'inconvenient que cal pensar que la notícia de la mort de Tiberi va trigar quasi tres mesos a arribar a Jerusalem.[46] Per a Schürer, Pilat hauria estat destituït una mica abans de la Pasqua de l'any 36, en la qual hauria estat nomenat gran sacerdot Jonatan, que hauria estat destituït al cap d'un any en una «festa pàtria» (Pasqua?), amb l'inconvenient que el viatge de Pilat a Roma hauria trigat més d'un any.[47] S. Docks escriu: «És pràcticament impossible determinar la data exacta d'aquesta partença [de Pilat]».[48] Es podria pensar en una confusió

Cf. Z. GREENHUT, «Discovery of the Caiaphas Family Tomb», *JerusPersp* 6 (1991) 6-12; «The Caiaphas Tomb in North Talpiot, Jerusalem», *'Atiqot* 21 (1992) 63-71; «Burial Cave of the Caiaphas Family» *BARev* 18 (1992) 29-36; R. REICH, «Ossuary Inscriptions from the Caiaphas Tomb», *'Atiqot* 21 (1992) 72-77; «Caiaphas Name Inscribed on Bone Boxes», *BARev* 18 (1992) 38-44. La interpretació de les restes, tanmateix, ha estat discutida, cf. É. PUECH, «A-t-on redécovert le tombeau du grand-prêtre Caïphe?», *MdB* 80 (1993) 42-47; W. HORBURY, «The "Caiaphas" Ossuaries and Joseph Caiaphas», *PEQ* 126 (1994) 32-48. En cas que la tomba de Caifàs fos una d'aquestes, s'hauria de pensar que Caifàs va morir a Jerusalem abans de la guerra jueva, ja que aquests ossaris es poden datar de voltants de l'any 42, gràcies a una moneda del rei Agripa I trobada en un altre d'ells.

45. Filó d'Alexandria també ho confirma: «A Vitel·li [...], que aleshores estava a la ciutat, li va arribar la notícia escrita [de l'elecció del nou emperador] i des de la nostra ciutat [de Jerusalem] es va estendre per tot arreu. El nostre Temple fou el primer a oferir sacrificis en honor de Gaius [Calígula]» (*Legat.*, 231-232). Aquestes darreres paraules indiquen que la notícia arribà ràpidament a Jerusalem.

46. Cf. JEREMIAS, *Jerusalén*, 212, nota 73.

47. Cf. SCHÜRER, *Historia del pueblo judío*, I, 500, nota 144.

48. S. DOCKX, «Date de la mort d'Etienne le Protomartyr», *Bib* 55 (1974) 68.

en la datació de la primera visita de Vitel·li; no es tractaria de la Pasqua, sinó d'una altra festa (p. ex., la festa dels Tabernacles).[49] Feta aquesta confusió, Flavi Josep hauria deixat la segona visita amb l'expressió ambígua «festa pàtria», quan es tractaria, aleshores sí, de la Pasqua.

La postura de respecte de Vitel·li amb els jueus es mostra en la primavera de l'any 37 (abans de la Pasqua o abans de Pentecosta), quan aquest emprèn la campanya contra el rei Aretes, que havia atacat i derrotat Herodes Antipes,[50] com a venjança pel menyspreu que per al rei nabateu havia significat el repudi de la seva filla per part d'Herodes. En el seu trajecte d'Antioquia cap a Petra, Vitel·li hauria passat normalment per Judea, amb l'exèrcit i els estendards amb les àguiles imperials. Com que aquestes eren considerades ofensives per part de la sensibilitat jueva, Vitel·li, després d'una petició de les autoritats jueves, optà per anar ell sol a Jerusalem, mentre l'exèrcit travessava per la Gran Plana: «Ell, en companyia del tetrarca Herodes i dels seus amics, pujà a Jerusalem a oferir un sacrifici a Déu, amb motiu de celebrar els jueus una festa pàtria» (*Ant.* 18,122). Però en el quart dia de trobar-se a Jerusalem va rebre la notícia de la mort de Tiberi i abandonà la campanya de càstig contra el rei nabateu. Sembla que Vitel·li estava molest amb Herodes Antipes i, havent ja mort l'emperador que li havia ordenat aquella campanya, optà per no acontentar Herodes amb aquell desgravi.

D'aquests tres dies d'estada de Vitel·li en una festa pàtria de l'any 37 (Pasqua?), Flavi Josep afegeix aquesta informació ben important: «Mentrestant destituí Jonatan del pontificat i posà en el seu lloc el seu germà Tèofil» (*Ant.* 18,123). Pot sorprendre aquesta destitució del gran sacerdot Jonatan, nomenat feia tot just uns mesos, màxim un any, i la seva substitució per un germà seu. El fet que el substitut sigui de la mateixa família d'Annàs indica que no es tracta d'un canvi de política, sinó més aviat d'una substitució fulminant per alguna circumstància greu.

Són diversos els autors que han vist aquesta causa en la lapidació d'Esteve, produïda segons alguns en el buit de poder entre la sortida del prefecte de Judea, Ponç Pilat, i l'arribada de Marcel·lus com a encarregat de la situació i l'espera del nomenament d'un nou prefecte; això hauria afavorit una arrogació de poder per part del gran sacerdot, en una qüestió tan delicada com és la condemna a mort.[51] Aquesta actitud prepotent del gran sacerdot Jonatan hauria estat la causa que Vitel·li, malgrat el seu desig de respectar els jueus, hauria

49. És la conjectura d'U. HOLZMEISTER, «Wann war Pilatus Prokurator in Judaea?», *Bib* 13 (1932) 228-232.

50. Sobre Herodes Antipes i en general sobre tota la dinastia, cf. J. GONZÁLEZ ECHEGARAY, *Los Herodes. Una dinastía real de los tiempos de Jesús*, Estella 2007.

51. Cf. DOCKX, «Date de la mort d'Etienne», 73.

cessat d'una manera fulminant Jonatan. De totes maneres hauria optat, per a fer més acceptable la mesura, de mantenir la mateixa família sacerdotal en el càrrec, escollint el seu germà Teòfil.

2.5. *Teòfil, fill d'Annàs, un gran sacerdot moderat i dialogant? Nomenament de Simó Canteras, fill de Boet*

Poques notícies directes ens dóna Flavi Josep sobre la figura del gran sacerdot Teòfil, fill d'Annàs. A part de tractar-se d'un germà de Jonatan i pare segurament del gran sacerdot Maties (65-67),[52] no tenim cap altra notícia concreta.[53] Tot el que podem fer és treure suposicions plausibles de les circumstàncies del seu nomenament i de la seva destitució.

El seu nomenament per part de Vitel·li, en la Pasqua (o Pentecosta) de l'any 37 per a substituir el seu germà Jonatan, no sembla un intent de canvi de política per part de Vitel·li, sinó tan sols una correcció davant algun comportament que hauria disgustat el legat de Síria. La hipòtesi de tractar-se de la mort d'Esteve és plausible. Si, per una banda, aquesta acció corresponia a l'actitud rígida contra els esvalotadors messiànics, que esperava Vitel·li dels grans sacerdots de la família d'Annàs, suposava, tanmateix, una extralimitació de

52. No es pot deixar sense subratllar la coincidència de noms entre Maties, fill de Teòfil, nascut a Jerusalem, que fou gran sacerdot en els anys 5-4 aC, i Maties, fill de Teòfil, en el pontificat del qual (65-67) es va iniciar la guerra jueva i que és considerat net d'Annàs. ¿Seria el primer Maties un avantpassat de Teòfil, fill d'Annàs? ¿Ho seria per la branca materna? ¿Seria una filla seva l'esposa d'Anan, fill de Seti —l'Annàs dels evangelis— i, per tant, mare del que després seria gran sacerdot Teòfil? ¿Seria aquesta l'explicació que un fill i un net d'Annàs es diguessin Maties? Per una altra banda, ens podríem preguntar quina informació indirecta ens dóna Flavi Josep quan indica, parlant del primer Maties, fill de Teòfil, que era «nascut a Jerusalem» (*Ant.*, 17,18). Com ho diu en contraposició a Simó, fill de l'alexandrí Boet, ¿vol insinuar que Maties seria també de família retornada de la Diàspora, però ja nascut a Jerusalem? Això faria del primer Maties un hel·lenista, fet que donaria raó del nom grec del seu pare: Teòfil. Si aquest Maties, hel·lenista, fos avi de Teòfil, fill d'Annàs, la seva herència hel·lenística s'ha de suposar també present en ell? ¿Seria aquesta l'explicació que Lluc hagués escrit a Teòfil la seva obra en grec, en cas que fos aquest gran sacerdot el veritable destinatari? Totes aquestes suposicions coherents podrien ampliar el breu coneixement que tenim de Teòfil, fill d'Anan.

53. L'aparició en el mercat d'antiguitats, l'any 1983, d'un ossari amb la inscripció «Joana, filla de Joan, fill de Teòfil, el gran sacerdot» (cf. D. Barah – D. Flusser, «The Ossuary of Yehohanah Granddaugther of the High Priest Theophile», IEJ 36 [1986] 39-44) aporta el coneixement que Teòfil va tenir com a fills, a més a més, de Maties, que va ser també gran sacerdot, aquest Joan, que seria el pare d'aquesta Joana. Joana hauria mort a Jerusalem abans de l'any 66. Malauradament no sabem a quina edat, ja que quan l'ossari va ser conegut no contenia cap os. Alguns han pensat que aquesta Joana podria ser també la dona de Cuses, l'administrador d'Herodes Antipes, de Lc 8,3, seguidora de Jesús. La hipòtesi és atractiva, encara que la cronologia resulta una mica justa.

l'autoritat que els romans volien concedir als jueus. El comportament de Teòfil en el seu càrrec —aquesta era l'esperança del legat de Síria— es mantindria en la línia tradicional de la família d'Annàs, encara que no amb l'exaltació del seu germà Jonatan.

Encara que no cita el nom de Teòfil, els incidents ocorreguts a Jerusalem quan l'emperador Calígula va voler erigir una estàtua seva al Temple mateix, pertanyen a l'època del seu pontificat. Era cap a l'hivern del 39/40 que els jueus alexandrins van enviar una legació a Roma a la presència de l'emperador, quan es van assabentar de les ordres d'aquest.[54] Més endavant el legat de Síria Petroni (39-41/42), quan es trobava a Ptolemaida,[55] va comunicar a les autoritats jueves, als sacerdots i magistrats, les ordres de l'emperador. La reacció jueva va ser de total rebuig.[56] El Consell dels ancians —i amb ell el gran sacerdot— va dir a Petroni: «A través teu ens prosternem davant Gaius [Calígula], no deixant ningú a les nostres cases, perquè o bé ens salveu a tots, o bé ens destruïu a tots en una massacre. Petroni, som gent pacífica per natura» (*Legat.*, 230). Petroni va escriure a l'emperador. Hi va intervenir també Herodes Agripa, que es trobava a Roma. La legació alexandrina, mentrestant, aconsegueix de poder marxar de Roma sana i estàlvia, encara que sense una resposta clara.[57] Finalment la mort de l'emperador el 24 de gener de l'any 41 va posar fi a aquesta follia.[58] Va ser substituït per Claudi (41-54). Sens dubte aquesta amenaça contínua de la profanació del Temple va ser una de les preocupacions principals del pontificat de Teòfil. Quan els romans atacaven fortament els jueus, generalment aquests no es preocupaven tant dels grups marginals.

Teòfil va ser destituït dins el mateix any 41 pel nou rei Agripa I. Els romans havien pres la decisió de reunir de nou part del territori jueu sota el govern d'un altre membre de la família d'Herodes. Aquesta vegada es tractava d'Agripa, net d'Herodes el Gran. L'emperador Claudi li concedí també el privilegi de nomenament del gran sacerdot. És comprensible que Agripa I, com a senyal d'autoritat i per a marcar més clarament la seva política, volgués nomenar de seguida un nou sacerdot, que no fos de la família d'Annàs, que durant tants

54. «Gaius [Calígula] ha ordenat erigir una estàtua colossal de si mateix en el més profund del santuari amb el títol de Zeus» (*Legat*., 188); «erigir una estàtua colossal daurada en el Temple» (*Legat*., 203).

55. Cf. *Ant*., 18,263; *Bell*., 2,192.

56. «Constrets per C. Cèsar [Calígula] a col·locar la seva estàtua dins el Temple, preferiren empunyar les armes, però la revolta s'apagà amb la mort del Cèsar» (Tàcit, *Hist*., 5,9).

57. Les paraules de Calígula són més aviat un menyspreu: «No són dolents, tan sols uns desgraciats. Em sembla que són uns homes desassenyats que no creuen que jo hagi heretat la natura d'un déu» (*Legat*., 367).

58. Calígula fou assassinat per Querea el 9 de les kalendas de febrer, cap a l'hora setena. Tenia vint-i-nou anys i regnà tres anys, deu mesos i vuit dies (cf. Suetoni, *Calig*., 58-59).

anys havia marcat la política a Jerusalem. És en aquest sentit que es pot interpretar el nomenament de Simó Canteras, com a gran sacerdot, el mateix any del seu nomenament com a rei. Es tractava d'un fill de Simó Boet, la germana del qual, Mariamne, havia estat una de les esposes del mateix Herodes el Gran.

La hipòtesi presentada recentment que el gran sacerdot Teòfil, fill d'Annàs, hauria estat el Teòfil al qual va dirigida l'obra lucana, fa pensar que la seva personalitat i segurament també el seu comportament no va presentar la intolerància contra els grups messiànics jueus, característica de la resta de la família d'Annàs. Si després de la destrucció de Jerusalem l'any 70 el gran sacerdot Teòfil es va sentir interpel·lat pels grups de seguidors de Jesús, demanant a un dels seus rabins, Lluc, que li expliqués les pretensions messiàniques de Jesús de Natzaret i les afirmacions dels seus deixebles, havia de tractar-se d'una persona capaç de deixar-se interrogar per la figura d'aquell que membres de la seva família havien condemnat a mort. Si aquestes suposicions es confirmessin, la destitució de Teòfil per part del rei Agripa no tan sols correspondria a canvi de família sacerdotal, sinó també a una radicalització de la política intrajueva, com corresponia al desig d'Agripa de mostrar-se profundament fidel a les tradicions pàtries.

2.6. *Destitució del gran sacerdot Simó Canteras i intent d'un segon nomenament de Jonatan, fill d'Annàs: nomenament de Maties, fill d'Annàs*

El pontificat de Simó Canteras va ser breu, no va arribar a dos anys (41-42). ¿Quin va ser el motiu d'aquesta destitució, quan es tractava d'un gran sacerdot, la família del qual havia estat emparentada amb Herodes el Gran? Aquesta vegada el motiu s'ha de veure en un incident ocorregut a la ciutat de Dora, prop de Cesarea Marítima. Flavi Josep, després d'explicar-lo, afegeix: «Petroni —legat de Síria, des del 39 al 41/42— disposà que allò en què s'havia obrat malament es corregís i que, en endavant, no es molestés els jueus. Per aquell temps el rei Agripa, després de privar el gran sacerdoci Simó Canteras, el va voler retornar a Jonatan, fill d'Anan» (*Ant.*, 19,313). Malgrat no hi hagi una indicació causal entre un fet i l'altre, la seva juxtaposició pot ser interpretada com un desig del rei Agripa d'un major control en possibles incidents que pertorbessin la relació amb els romans.

Agripa I va pensar que Jonatan, fill d'Anan, era la figura més apropiada per a mantenir el control de les exaltacions que pugessin molestar els romans. D'alguna manera, aquest retorn a la família d'Annàs, que ell havia apartat del gran sacerdoci en la figura de Teòfil, no deixava de ser un reconeixement d'un cert error seu. La línia dura de Jonatan era la més apropiada per evitar-se problemes. Flavi Josep escriu: «[El gran sacerdoci] el va voler retornar a Jonatan, fill d'Anan, pensant que aquest era més digne d'aquest honor. Però ell no acceptà, refusant-lo amb els següents termes: "Me n'alegro, oh rei, que vulguis

honorar-me, i l'honor que em concedeixes m'arriba al cor, malgrat que Déu m'hagi considerat indigne del gran sacerdoci. Crec suficient haver vestit per una sola vegada (ἅπαξ) les vestidures sagrades. Perquè, aleshores, quan les vaig vestir, era més sant que no ho sóc en l'actualitat. Però, si tu vols que les rebi algú més digne que jo, permet-me que et doni un consell. Tinc un germà lliure de tota falta contra Déu i contra tu. Aquest és el que et recomano, perquè és digne de la funció"» (*Ant.*, 19, 314-315).

La frase «crec suficient haver vestit per una sola vegada les vestidures sagrades» sembla referir-se al curt espai de temps en el qual va exercir Jonatan el seu pontificat. Podria referir-se a la Pasqua de l'any 37.[59] El fet que Jonatan presenti com a possible gran sacerdot, en comptes de la seva persona, el seu germà Maties i no pas el seu germà Teòfil, confirmaria el fet que Teòfil, que havia estat destituït per Agripa I, no reunia el perfil que el rei desitjava. Per una altra banda, la indicació, referint-se a Maties, «un germà lliure de tota falta contra Déu i contra tu», podria indicar d'una manera indirecta que, en canvi, Teòfil sí que tenia alguna falta davant els ulls d'Agripa.

Sigui com sigui, el nomenament de Maties, fill d'Annàs, suposa una recerca per part d'Agripa d'una política que eviti incidents amb els romans, encara que suposi un control més gran dels grups marginals jueus. De totes maneres aquestes precaucions del rei no havien d'aconseguir gaires resultats, perquè el legat de Síria Petroni va ser aviat substituït per Gaius Vibius Marsus, que ràpidament començà a tenir friccions amb Agripa.

2.7. *Nomenament d'Elioneu, fill de Canteras, com a gran sacerdot*

Marsus no tenia gaires simpaties per Agripa. Coneixia els seus contactes amb Claudi, quan encara aquest no era emperador, i tenia por que Agripa actués de confident de l'emperador respecte a l'actuació del legat de Síria, tal com havia fet Herodes Antipes amb l'emperador Tiberi. Per això miraria amb lupa l'actuació d'Agripa a l'espera de qualsevol excusa per a desprestigiar-lo davant l'emperador.

La primera ocasió la trobà en les obres de fortificació de Jerusalem que el rei Agripa havia iniciat. Amb el temps hi havia molts barris que havien quedat fora de les muralles d'Herodes el Gran (Mur II) i considerava que eren necessàries unes noves muralles per aquella banda (Mur III). Marsus n'informà l'emperador i aquest donà ordre d'aturar indefinidament les obres. Una nova ocasió va ser la reunió d'Agripa a Tiberíades amb diversos reis dels voltants:

59. Jonatan no hauria oficiat encara en la festa dels Tabernacles de l'any 36, en la qual podria haver estat nomenat gran sacerdot.

Antíoc, rei de Commagena; Sampsigeramus, rei d'Emesa; Cotis, rei d'Armènia Menor; Polemó, rei del Pont, i Herodes de Calcis, germà d'Agripa. El legat Marsus, quan va ser rebut per totes aquestes autoritats, va invitar-los a tots a tornar als seus regnes, recriminà Agripa per aquesta reunió i informà l'emperador acusant Agripa d'estar preparant una sublevació.

Flavi Josep escriu sobre aquesta dissolució de la trobada de Tiberíades per part del legat de Síria: «Es disgustà Agripa per això, i des d'aleshores es distancià de Marsus. Privà Maties del pontificat i posà en el seu lloc Elioneu, fill de Canteras» (*Ant.*, 19,342). Flavi Josep sembla relacionar aquest distanciament de Marsus amb la destitució de Maties, fill d'Annàs. Amb el fet d'escollir de nou un gran sacerdot de la família de Boet i més concretament amb l'elecció d'Elioneu, fill d'aquell Simó Canteras que ell havia nomenat a l'inici del seu regnat, Agripa torna a la seva política inicial i sembla distanciar-se d'una política de més proximitat amb les autoritats romanes i de radical enfortiment de la línia més controladora i unificadora introjueva a partir del Temple. En aquest tipus de política més radical sembla era una figura important el gran sacerdot Maties, com a bon representant de la família d'Annàs.

Immediatament després, Flavi Josep narra la mort d'Agripa, «quan ell havia complert tres anys com a rei de Judea sencera» (19,343), és a dir l'any 44. La descripció del que passà a Agripa enmig de la celebració d'un espectacle en honor de Cèsar, en la ciutat de Cesarea Marítima, inici de la seva malaltia que el portà en pocs dies a la mort, recorda molt de prop la narració que fa el llibre dels Fets dels Apòstols en 12,20-23. Encara que aquesta mort en el llibre dels Fets és presentada com un càstig de Déu (Ac 12,23) i no tan sols com una mostra del caràcter mortal del rei, com fa Flavi Josep (*Ant.*, 19,347).

Si es confirmés la hipòtesi que el Teòfil al qual va dirigit el llibre dels Fets era el gran sacerdot Teòfil, hi hauria en aquesta narració de la mort d'Agripa com a càstig de Déu, una indicació indirecta de la injustícia patida per Teòfil amb la seva destitució a l'inici del regnat. Al mateix temps, el llibre dels Fets presenta la mort d'Agripa com el colofó de les narracions de la mort de Jaume i de l'empresonament de Pere i el seu posterior alliberament (Ac 12,1-19).

Val la pena destacar les paraules inicials d'aquestes narracions: «Per aquell temps, el rei Herodes (Agripa) decidí de fer mal a alguns membres de l'Església i féu decapitar Jaume, el germà de Joan. Quan s'adonà que això agradava als jueus, féu detenir també Pere» (Ac 12,13a). Hi ha aquí un acte de repressió contra la comunitat de seguidors del Messies Jesús i, al mateix temps, la indicació que «això agradava als jueus». Ens podem preguntar si aquest desig d'Agripa per agradar els jueus no anava dirigit d'una manera especial a les autoritats dels Temple i entre elles, especialment, al gran sacerdot. Aquesta actitud es trobaria en consonància amb el que d'ell escriu Flavi Josep: «Era a la ciutat de Jerusalem on li agradava residir, el que va fer d'una manera continuada, i observava els preceptes tradicionals d'una manera exquisidament pura. En aquest sentit

complia tots els ritus sagrats, i no passà un sol dia sense complir els sacrificis de rigor» (*Ant.*, 19,331). Aquesta actitud de repressió contra la comunitat de seguidors de Jesús sembla correspondre a l'estil de la família d'Annàs i, per tant, sembla que s'ha de situar més adequadament en temps del pontificat del gran sacerdot Maties, fill d'Annàs i germà de Jonatan. Com que el llibre dels Fets situa la mort de Jaume una mica abans de la Pasqua (Ac 12,3b.4b), es pot situar la mort de Jaume en la Pasqua de l'any 43, durant el pontificat de Maties.

2.8. *Nou perill de pèrdua del poder de nomenar els grans sacerdots i recuperació en la persona d'Herodes de Calcis: nomenament de Josep, fill de Camit*

A la mort sobtada d'Agripa les ciutats de Cesarea Marítima i Sebaste van reaccionar vexant la memòria del rei, ultratjant les estàtues de les seves filles i convocant banquets per brindar per la seva desaparició. A l'emperador Claudi li van doldre molt aquestes ofenses a la memòria del seu amic i aquesta ingratitud per part d'aquestes ciutats i va voler enviar de seguida com a successor, el fill del seu amic, el jove Agripa (Agripa II). Però, convençut pels consellers de la seva cort que es tractava d'una persona excessivament jove, «envià com a procurador de Judea i de la totalitat del regne Cuspi Fadus, concedint al difunt la delicadesa de no ficar en el seu regne Marsus, ja que sabia que aquest s'havia enfrontat amb ell» (19,362). Al mateix temps, l'emperador, per respecte al difunt Agripa va destituir Marsus (41/42-44) i va nomenar com a nou legat de Síria, Càssius Longí (44-49/50).

Al poc temps d'haver iniciat el seu mandat el procurador Cuspi Fadus (44-46) va decapitar Tolomeu, «el cap de bandolers» (ὁ ἀρχιλῃστής), que havia actuat per la regió d'Idumea i Aràbia. I, per una altra banda, exigí als grans sacerdots i als principals ciutadans de Jerusalem que «la túnica talar i la vestimenta sagrada, que segons la tradició tan sols pot utilitzar el gran sacerdot, la dipositessin a la fortalesa Antònia, perquè quedés allí sota el control del romans, com ja ho havia estat amb anterioritat» (*Ant.*, 20,6). Les autoritats jueves demanaren a Cuspi Fadus i al legat Càssius Longí, que en aquell moment es trobava també a Jerusalem, poder enviar ambaixadors davant l'emperador per demanar que la vestimenta del gran sacerdot continués en mans jueves i que així fos fins que arribés la resposta de l'emperador. Perquè fos acceptada aquesta ambaixada les autoritats jueves hagueren de deixar en mans dels romans els seus fills com a ostatges. El gran sacerdot en aquest any 44 era encara Elioneu, fill de Canteras.

La carta de resposta de l'emperador portava data del 28 de juliol de l'any 45. En ella indicava que, per precs del jove Agripa, responia així a la petició dels ambaixadors: «Us concedeixo que la vestimenta sagrada i la corona estiguin sota la vostra autoritat, igual que ho va fer l'excel·lentíssim i per a mi

honorabilíssim Vitel·li» (*Ant.*, 20,12). Amb aquesta referència a Vitel·li, l'emperador recordava el retorn a mans jueves de les vestimentes sagrades després de l'enviament de Ponç Pilat cap a Roma, l'any 36. Flavi Josep afegeix: «Herodes, el germà del difunt Agripa, que aleshores tenia confiat el govern de Calcis, demanà al Cèsar Claudi el control del Temple, dels tresors sagrats i el dret a nomenar els grans sacerdots, i ho va obtenir tot. I des d'aleshores aquest control restà en mans de tots els seus descendents fins a la fi de la guerra. Així Herodes destituí de la dignitat de gran sacerdot l'anomenat Canteras, nomenant, per a succeir-lo en el càrrec Josep, el fill de Camit» (*Ant.*, 20,15-16).

D'aquesta manera el dret de nomenar grans sacerdots, que havia exercit Agripa I en els seus anys de regnat, es mantingué en poder de la família d'Herodes, aquesta vegada en Herodes de Calcis. Aquest ho exercí de seguida, segurament per a mostrar la seva autoritat des del petit regne de Calcis, en primer lloc, i, al mateix temps, per a tancar la crisi produïda per la pretensió de Cuspi Fadus d'aconseguir el control de les vestimentes sacerdotals, rebaixant de passada el prestigi i autoritat aconseguida pel gran sacerdot i les altres autoritats de Jerusalem. L'elecció del nou gran sacerdot va recaure també en una de les quatre grans famílies sacerdotals, però evitant tornar el pontificat a membres de la família d'Annàs.

Un altre fet ocorregut en temps del procurador Cuspi Fadus va ser la mort de Teudas, un nou personatge messiànic. Aquest fet es pot situar en l'any 46. Escriu Flavi Josep: «En les dates en què Fadus era procurador de Judea, un impostor (γόης) de nom Teudas persuadí una gran massa de persones a recollir les seves pertinences i a seguir-lo fins al riu Jordà, ja que els deia que era un profeta, i els assegurà que a una ordre seva s'obririen les aigües del riu i d'aquesta manera el podrien travessar fàcilment. I amb aquestes paraules n'entabanà molts. Fadus, tanmateix, no els deixà que gaudissin de la seva niciesa, sinó que envià un esquadró de cavalleria que caigué sobre ells d'una manera sobtada, aniquilà molts i va fer presoners altres. I al propi Teudas, que el van agafar viu, li tallaren el cap i el portaren a Jerusalem» (20,97-98). S'ha discutit molt sobre la coincidència o no d'aquest personatge amb el Teudas de qui parla el llibre dels Fets dels Apòstols: «No fa pas gaires dies sorgí Teudas dient que era un gran personatge, a qui efectivament s'adherí un nombre d'homes com ara de quatre-cents; aquest es destruí ell mateix (ὃς διελύθη αὐτὸς δι' αὐτοῦ), i tots els qui en feren cas foren reduïts a no-res» (Ac 5,36, segons el Còdex Beza). Segurament no es tracta del mateix personatge.[60]

Com que el procurador Cuspi Fadus (44-46) va perseguir aquells que podien alterar l'ordre social, com Flavi Josep testimonia del «cap de bando-

60. Cf. J. Rius-Camps – J. Read-Heimerdinger, *El mensaje de los Hechos de los Apóstoles en el Códice Beza. Una comparación con la tradición alejandrina*, vol. I, Estella 2004, 325.

lers» Tolomeu i del «profeta» Teudas, s'ha de pensar que per part de les autoritats jueves, com és el cas del gran sacerdot Josep, fill de Camit, els seguidors de Jesús i altres grups semblants no patiren especials dificultats.

2.9. *El nomenament del gran sacerdot Ananies, fill de Nebedeu*

L'any 46 hi va haver canvi de procurador de Judea. Flavi Josep escriu: «Com a successor de Fadus arribà Tiberi Alexandre, fill de l'Alexandre que en altre temps havia estat alabarca d'Alexandria» (*Ant.*, 20,99). D'aquest nou període l'historiador jueu escriu: «Mentre aquest fou procurador, aparegué a Judea aquella gran fam durant la qual la reina Helena —com ja vaig dir amb anterioritat [cf. 20,51]— distribuí entre els necessitats blat portat d'Egipte, en la compra del qual va invertir grans quantitats de diners» (20,101). Es tracta de la reina Helena d'Abilene, que, convertida a la fe jueva, va fer una pujada a Jerusalem, en el precís moment que la fam assolava la ciutat i gran nombre dels seus habitants estaven a punt de morir per manca de recursos econòmics. Aquesta gran fam s'ha de relacionar amb la notícia que dóna el llibre dels Fets dels Apòstols, quan parla de la predicció del profeta Àgab sobre una gran fam: «Això es produí en temps de Claudi» (Ac 11,28b). Com que aquesta fam a Judea es produí en temps de l'emperador Claudi (41-54) i del procurador Tiberi Alexandre (46-48), és plausible que, com han indicat alguns autors, coincidís i es veiés agreujada per l'any sabàtic 47-48.

Sobre el temps del procurador Tiberi Alexandre, Flavi Josep afegeix aquesta informació: «Durant el seu govern, a més a més de succeir el que he dit, van ser aniquilats també els fills de Judes Galileu [aquell que intentà que el poble es revoltés contra els romans quan Quirini efectuava el cens de Judea]: Jaume i Simó, els quals Alexandre manà crucificar» (*Ant.*, 20,102). D'aquesta manera queden recollits dos fets del temps de Tiberi Alexandre, de caràcter ben diferent: per una banda, un fenomen motivat per causes meteorològiques i, per una altra, un fenomen social de revolta, seguit de la repressió romana. Com que la fam sembla que s'ha de situar més aviat cap al final del govern de Tiberi Alexandre, els dos fenòmens s'han d'ordenar cronològicament en sentit invers: primer la repressió contra els fills de Judes Galileu i després la gran fam a Judea. És fàcil comprendre que una forta repressió romana contra els moviments de protesta jueus es correspon amb, com a mínim, una tolerància per part de les autoritats jueves respecte a aquests moviments.

Flavi Josep afegeix: «Per la seva part, Herodes, rei de Calcis, després de destituir del càrrec de gran sacerdot a Josep, fill de Camit, concedí a Ananies, fill de Nebedeu, l'honor de succeir-li en aquesta dignitat» (*Ant.*, 20,103). Herodes de Calcis opta per realitzar un canvi de gran sacerdot, escollint aquesta vegada un candidat que no pertany a cap de les quatre grans famílies sacerdo-

tals. Pel que se sap, Ananies era una persona molt rica, que, al mateix temps, tenia un gran prestigi entre la població. Aquest canvi es pot suposar motivat fonamentalment per la situació econòmica produïda per la fam de l'any 47. En aquest moment es tractava de posar com a autoritat jueva a Jerusalem una persona capaç d'ajudar a resoldre una situació tan delicada.

Poc després es van produir dos altres canvis importants: el relleu del procurador de Judea i la mort d'Herodes de Calcis. Escriu Flavi Josep: «En això, com a successor de Tiberi Alexandre arribà Cumanus, i acabà els seus dies Herodes, el germà del rei Agripa el Gran, en l'any vuitè del govern del Cèsar Claudi» (*Ant.*, 20,104). Es tracta de l'any 48, vuitè de l'emperador Claudi. Herodes de Calcis va ser succeït en el govern de Calcis pel seu nebot Agripa, que una mica després —segurament cap a l'any 53— rebé el regne de Judea (Agripa II), tornant Calcis al domini directe del legat de Síria.

Si datem la reunió de Cefes i Jaume, amb Bernabé i Pau, a Jerusalem —l'anomenada Assemblea de Jerusalem— en l'any 49, la situació a Judea en aquell moment s'ha de considerar marcada per una certa tolerància per part de les autoritats jueves respecte als seguidors de Jesús i, al mateix temps, per una gran preocupació econòmica produïda per la fam que assolava el país. És en aquest ambient que s'ha de situar el resum que Pau fa d'aquesta assemblea: «Jaume, Cefes i Joan, considerats com a columnes, van reconèixer la gràcia que m'ha estat concedida i en senyal de comunió ens donaren la mà, a Bernabé i a mi, perquè nosaltres anéssim als pagans, i ells, als circumcisos. Només ens van demanar que ens recordéssim dels seus pobres, cosa que he procurat de fer amb tot l'interès» (Ga 2,9-10).

2.10. *Influència de Jonatan durant el pontificat d'Ananies, fill de Nebedeu*

Superada fonamentalment la gran crisi econòmica i social de la fam de l'any 47-48, Ananies va continuar com a gran sacerdot. En aquella època Herodes de Calcis, que havia tingut el poder de nomenar el gran sacerdot, havia mort i Agripa II encara no es trobava segurament consolidat en les seves prerrogatives. El prestigi d'Ananies i la seva bona administració del període de fam, consolidaven el seu pontificat.

L'arribada de Cumanus com a nou procurador de Judea i la seva actuació autoritària, afavorí aviat la influència del gran sacerdot Jonatan, fill d'Annàs, sobre la figura d'Ananies, el gran sacerdot en funcions.

Flavi Josep indica tres incidents ocorreguts en els quatre anys del govern de Cumanus com a procurador de Judea (48-52). En primer lloc, un fet en la celebració de la festa de Pasqua, a Jerusalem: un soldat romà dels qui en els pòrtics del Temple vigilaven la multitud reunida, va aixecar-se indecorosament el vestit, fent un gest especialment obscè —no tan sols per decència, sinó per tractar-

se d'un incircumcís— donat el lloc on es trobava. Davant la reacció de la multitud i els insults que aquesta dirigia contra el mateix Cumanus, aquest ordenà que es fes present l'exèrcit. La multitud, en veure l'arribada dels soldats, es posà a córrer cap a les sortides del Temple, produint-se una gran quantitat de morts per l'allau humana: vint mil morts, segons Flavi Josep (*Ant.*, 20,112).

Poc després, un grup de rebels jueus van robar un esclau del Cèsar que viatjava per una via pública, a uns vint quilòmetres de Jerusalem. Com a represàlia, Cumanus envià soldats perquè saquegessin aquella zona i detinguessin gent representativa del lloc. Un dels soldats, en trobar un rotllo de la Llei, el destrossà públicament. Aleshores els jueus acudiren en massa a Cesarea Marítima, on es trobava el procurador, exigint una reparació. Cumanus es veié forçat a fer matar el soldat que havia comès aquella acció sacrílega, per evitar una aixecament del poble (*Ant.*, 20,113-117).

Un tercer incident es va produir a Samaria quan uns samaritans mataren un grup de galileus que anaven de pelegrinatge cap a Jerusalem. Les autoritats de Galilea anaren a Cumanus per demanar justícia contra els assassins. Però aquest no va fer cas d'aquesta petició i deixà sense càstig aquella acció. Aleshores, els galileus demanaren ajuda a Eleazar, «un bandoler (λῃστὴς) que vivia a la muntanya des de feia molts anys», perquè calés foc a algunes aldees samaritanes i les saquegés (*Ant.*, 20,121). Cumanus, en assabentar-se'n, envià l'exèrcit contra els jueus, produint-se molts morts i detinguts. Les autoritats de Jerusalem demanaren calma «en adonar-se que amb aquell comportament la pàtria seria arrasada, el Temple seria devorat per les flames i ells mateixos amb les seves esposes i fills serien venuts com esclaus» (*Ant.*, 20,123). La violència es va aturar, però «a partir d'aquell moment Judea sencera s'omplí de grups de bandolers (λῃστηρίων)» (*Ant.*, 20,124).

Les autoritats samaritanes, en veure que la situació es posava malament per a ells, acudiren al legat de Síria, Quadratus, que es trobava a Tir, acusant els jueus i demanant que els romans mostressin la seva autoritat i la seva funció de jutges entre tots dos pobles. Quadratus, aleshores, es dirigí cap a Samaria per a rebre informació més directa, i aviat es convencé que «havien estat els samaritans els culpables del motí» (*Ant.*, 20,129). De totes maneres, en saber que alguns jueus estaven preparant-se per a enderrocar el règim establert, manà crucificar els jueus que Cumanus havia retingut, és a dir, els bandolers del grup d'Eleazar. Després, en assabentar-se pels samaritans que quatre rebels, capitanejats per un tal Dortus,[61] de Judea, anaven enardint la gent perquè s'aixequessin contra els romans, «ordenà decapitar-los, al mateix temps que enviava a Roma, davant el Cèsar Claudi, per a rendir-li comptes, el gran sacerdot Ana-

61. *Bell.*, 2, 242, en comptes de parlar de 5 bandolers (ε'), parla de 18 (ιη'). Penso que es tracta d'un fenomen de iotacisme en la transmissió del text de la *Guerra jueva*.

nies i el comandant [del Temple] Anan» (*Ant.*, 20,131). Al mateix temps envià a Roma Cumanus i el tribú militar Celer.

El text de la *Guerra jueva* dóna més precisions sobre els jueus enviats a Roma per Quadratus: «Envià al Cèsar altres dos dels més destacats personatges, els grans sacerdots Jonatan i Ananies, i el fill d'aquest, Anan i alguns altres notables jueus» (*Bell.*, 2,243). És ben significativa aquesta presència del gran sacerdot Jonatan, al costat del gran sacerdot en funcions, Ananies. Jonatan, fill d'Annàs, havia exercit el pontificat tot just després de la destitució del prefecte Ponç Pilat; Agripa I li havia ofert de nou el gran sacerdoci uns anys després i ho havia refusat en favor del seu germà Maties. Aquest requeriment a Roma del gran sacerdot Jonatan en el tercer o quart any del pontificat d'Ananies, fill de Nebedeu, és senyal inequívoca de la seva influència en la vida pública de Jerusalem en aquells moments. El fet que el motiu del seu requeriment sigui un conflicte entre els jueus i els samaritans és indici que l'actuació del gran sacerdot Jonatan es mantenia especialment radical en la relació amb els grups que estaven d'alguna forma distanciats del pensament jueu més tradicional.

Els tres conflictes que Flavi Josep explica del temps del procurador Cumanus són de diversa índole. El primer és una provocació d'un soldat romà; el segon, és una provocació jueva contra un esclau del Cèsar, amb tràgiques conseqüències en el moment de la repressió romana; però el tercer és el fruit de la tradicional tensió entre jueus i samaritans, amb una primera acció violenta per part dels samaritans i una reacció desmesurada per part jueva. És aquest tercer conflicte el que ens mostra amb més claredat les tensions internes jueves, i és en aquest conflicte on es retroba la figura del gran sacerdot Jonatan. És raonable pensar que després d'uns primers anys de pontificat d'Ananies, centrats en el fet de la carestia d'aliments i en la superació d'aquesta crisi, es va anar desenvolupant una influència de les persones caracteritzades per augmentar les tensions amb els samaritans i, segurament, amb els grups jueus no tradicionals, com seria el cas, p. ex., dels seguidors de Jesús. En l'auge d'aquestes actituds es caracteritzaria la figura del gran sacerdot Jonatan, com s'havia destacat ja en altres moments històrics.

A Roma l'emperador Claudi va arribar a la mateixa conclusió: els iniciadors del conflicte havien estat els samaritans. Aleshores sentencià que els membres de l'ambaixada samaritana fossin decapitats, el procurador Cumanus enviat a l'exili i el tribú militar Celer tornat a Jerusalem per a ser mort allà (*Ant.*, 20,135-136). Mentrestant, el gran sacerdot Jonatan, membre de l'ambaixada jueva, demanà que fos escollit com a proper procurador de Judea Fèlix, germà de Pal·las, que havia estat amant de l'emperadriu Agripina.[62] Aquest va

62. Aquest suggeriment del gran sacerdot Jonatan segurament el va fer al jove Agripa II, que intercedia pels membres de l'ambaixada jueva davant l'emperadriu Agripina (20, 135).

ser en efecte el nomenament de Claudi, que, al mateix temps, en el seu dotzè any de regnat, va donar a Agripa II la tetrarquia de Filip, la Batanea, la Traconítida i Abilene. D'aquesta manera Agripa II deixà Calcis, després de quatre anys de regnat, i va rebre un regne molt semblant al del seu pare Agripa I (*Ant.*, 20,137-138). Era l'any 52.

El procurador Fèlix s'enamorà de seguida de Drusil·la, germana d'Agripa II, i, a través de Simó, un jueu nascut a Xipre i que es considerava mag, aconseguí que aquesta deixés el seu marit i es casés amb ell, contravenint la llei jueva. Aquest casament de Fèlix amb la germana d'Agripa II mostra la bona relació que hi havia en aquell moment entre la nova autoritat jueva a Judea i el nou rei. Al mateix temps, el suggeriment del nom de Fèlix per part del gran sacerdot Jonatan com a procurador de Judea, mostra les bones relacions d'aquest amb Fèlix i la seva influència.

Un quant temps després va morir l'emperador Claudi, després d'haver governat l'Imperi durant tretze anys, vuit mesos i vint dies (*Ant.*, 20,148). El succeí el 13 d'octubre de l'any 54 el seu fill adoptiu Neró (*Lucius Domitius Nero Claudius*), que la seva dona Agripina havia aportat al matrimoni (*Bell.*, 2,248). Aquest, en el primer any del seu regnat amplià el regne d'Agripa II, concedint-li una part de la Galilea, amb les ciutats de Tiberíades i Tariquea (segurament la Magdala bíblica), així com alguna ciutat de Perea.

A Judea el procurador Fèlix va utilitzar una política durament repressiva. Flavi Josep ho explica així: «La situació a Judea es va posar cada vegada pitjor, ja que el país va tornar a omplir-se de bandolers i impostors que enganyaven la multitud. Però, a molts d'aquests, Fèlix els matava, cada dia, juntament amb els bandolers» (*Ant.*, 20,160). Va aconseguir detenir també aquell Eleazar que, en temps de Cumanus, havia atacat els samaritans, i l'envià presoner a Roma. El conflicte amb els samaritans l'any 52, amb la intervenció d'Eleazar i el seu grup de bandolers, havia estat la causa de l'enviament del gran sacerdot Jonatan a Roma, dins l'ambaixada jueva, juntament amb el gran sacerdot Ananies. És, doncs, significatiu que en aquest mateix moment que es parla de la detenció del bandoler Eleazar, Flavi Josep faci referència a les protestes del gran sacerdot Jonatan davant el procurador Fèlix, amb qui havia estat amb molt bones relacions, advertint-li que «havia de tenir més cura del govern de Judea, no fos que el propi Jonatan es trobés inclós en les protestes de la població contra ell per haver demanat al Cèsar que l'enviés a Judea com a procurador» (*Ant.*, 20,162).

Fèlix va fer que el gran sacerdot Jonatan fos assassinat, precisament, per mitjà d'uns bandolers: «Van pujar alguns d'aquests a la ciutat [de Jerusalem] amb la intenció aparent de retre culte a Déu, ocultant punyals sota els seus vestits, i d'aquesta manera, barrejant-se amb Jonatan, el van matar» (*Ant.*, 20,164).

2.11. *El gran sacerdot Ananies després de la mort de Jonatan*

La mort del gran sacerdot Jonatan significa el primer testimoni de l'actuació dels anomenats sicaris. Aquests realitzaven assassinats enmig de la gent, per mitjà d'un petit punyal, sobretot en les aglomeracions: «Des d'aleshores els bandolers pujaven a la ciutat en les festes amb tota tranquil·litat i, barrejant-se entre la multitud amb les armes ocultes igual que en el cas citat, assassinaven en uns casos els enemics dels propis bandolers i, en altres, altres persones, fent aquest servei per diners en favor de tercers, no tan sols per la resta de la ciutat, sinó fins i tot al Temple, on van matar alguns, atrevint-se fins i tot a apunyalar-lo allà, sense por de profanar aquest sant lloc» (*Ant.*, 20,165).

És en aquestes notícies sobre el temps del govern a Judea del procurador Fèlix, després d'haver indicat ja el començament del regnat de Neró —és a dir, després del 54—, que Flavi Josep parla del cèlebre Egipci: «Per aquestes dates arribà a Jerusalem, procedent d'Egipte, un individu que pretenia ser profeta i que exhortava les multituds que fossin amb ell a l'anomenada muntanya de les Oliveres [...], ja que, segons els assegurava insistentment, volia mostrar-los des d'allí com, a una ordre seva, s'enfonsaven les muralles de Jerusalem, a través de les quals, segons els prometia, els oferiria la possibilitat d'entrar a la ciutat» (*Ant.*, 20,169-170).

Fèlix intervingué de seguida contra la gent que acompanyava l'Egipci. Segons Flavi Josep, matà quatre-cents seguidors seus i en va fer presoners uns dos-cents. L'Egipci, però, aconseguí fugir (*Ant.*, 20,172). Aquest fet és important, perquè posteriorment, quan Pau va ser detingut al Temple de Jerusalem, el tribú romà el confongué amb ell: «¿No ets tu l'egipci que fa poc temps revoltà i tragué cap al desert els quatre mil individus reclutats entre els sicaris?» (Ac 21,38). Això obliga a situar la detenció de Pau al Temple de Jerusalem l'any 55 o després.

2.12. *Importància de la datació de la destitució de Fèlix com a procurador de Judea*

Per diversos motius mereix una atenció especial la data de la destitució de Fèlix com a procurador de Judea. No se'n té cap indicació precisa i s'ha d'intentar deduir d'una manera aproximada, amb menys seguretat de la que normalment es pensa. Evidentment la data d'aquesta destitució va relacionada amb la data del nomenament del seu successor Festus. Però tot sembla indicar que van també relacionades amb ella la datació de la destitució del gran sacerdot Ananies, per part del rei Agripa II i el nomenament del seu successor.

Molts autors indiquen, sense més, que Fèlix va ser destituït l'any 60. Però la indicació de Schürer no és tan precisa. Escriu que Fèlix va ser cridat per

Neró «probablement l'any 60 dC. o, potser, un o dos anys abans».[63] El *Chronicon* de Jeroni, que sembla conservar en aquest punt el text autèntic del d'Eusebi, indica l'any 56. La numismàtica podria suggerir algun any anterior al 60.[64]

Flavi Josep presenta la següent seqüència, amb indicacions temporals molt generals: *a*) «La situació a Judea [τὰ δὲ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν πράγματα] anava cada vegada pitjor»: recurs del procurador Fèlix a l'assassinat (*Ant.*, 20,160-166); *b*) «Així, doncs, les obres del bandolers [τὰ μὲν οὖν τῶν λῃστῶν ἔργα]...»: el fals profeta egipci (*Ant.*, 20,167-172); c) «Es produí també un aixecament dels jueus que vivien a Cesarea [γίνεται δὲ καὶ τῶν Καισάρειαν οἰκούντων Ἰουδαίων στάσις] contra els siris que hi havia en ella»: enfrontament a Cesarea Marítima entre jueus i siris (*Ant.*, 20,173-178); *d*) «Per aquell temps [κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν], el rei Agripa nomenà gran sacerdot Ismael, fill de Fabi»: l'enfrontament entre jueus rics i jueus pobres en temps del gran sacerdot Ismael (*Ant.*, 20,179-181); *e*) «Enviat Porci Festus com a successor de Fèlix, per part de Neró [Πορκίου δὲ Φήστου διαδόχου Φήλικι πεμφθέντος ὑπὸ Νέρωνος]...»: nou enfrontament entre jueus i siris a Cesarea (*Ant.*, 20,182-184). Sembla que el nomenament d'Ismael com a gran sacerdot —substituït Ananies— es produí més o menys en el temps de la substitució de Fèlix —en temps del qual hi havia hagut el conflicte del fals profeta egipci— pel nou procurador de Judea Porci Festus.

En el llibre dels Fets dels Apòstols es parla de la detenció de Pau al Temple de Jerusalem, del gran sacerdot Ananies (Ac 23,2; 24,1), del seu encontre amb Pau a Jerusalem en una reunió del Sanedrí (Ac 22,30-23,10), d'una audiència a Cesarea davant el procurador Fèlix amb l'assistència de Pau i del gran sacerdot Ananies (24,1-23) i de la presentació de Pau davant el procurador Fèlix i la seva dona Drusil·la (*Ant.*, 24,24-26). Finalment hi ha la indicació següent: «Quan s'hagué complert un bienni [διετίας], Fèlix rebé com a successor Porci Festus. Tanmateix, deixà Pau en custòdia per causa de Drusil·la» (Ac 24,17). Els comentaristes discuteixen si es tracta d'un bienni de govern per part de Fèlix o si bé es tracta d'un bienni de presó de Pau en temps de Fèlix. En general s'opta per aquesta segona interpretació, resultant que la detenció de Pau a Jerusalem va ser dos anys abans de la destitució de Fèlix. Però es difícil determinar si aquesta va ocórrer l'any 60, 58 o 57.

---

63. Schürer, *Historia del pueblo judío*, I, 596.

64. Les monedes romanes d'aquesta època conservades porten dates tan significatives com el segon any de Tiberi (= any 15), el setzè de Tiberi (= any 29), el catorzè de Claudi (= any 54), el cinquè de Neró (= any 58). Les primeres corresponen als inicis dels governadors Valeri Gratus (15-16; amb monedes en els anys 15, 16, 17, 18 i 24) i Ponç Pilat (26-36; amb monedes en els anys 29, 30 i 31). Les monedes del cinquè any de Neró podrien, seguint aquesta tònica, correspondre als inicis del govern de Festus més que no pas a una altra emissió realitzada en els darrers anys de Fèlix. Cf. M. Wacks, *The Handbook of Biblical Numismatics*, Houston 1976.

2.13. Destitució d'Ananies i nomenament d'Ismael, fill de Fiabi, com a gran sacerdot

Flavi Josep indica que «per aquell temps [κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν], el rei Agripa nomenà gran sacerdot Ismael, fill de Fiabi» (*Ant.*, 20,179). Però, ¿per què Agripa II, que havia mantingut en el pontificat Ananies durant molts anys —des de l'any 50 el rei tenia el dret de nomenar gran sacerdot—, ara opta per la destitució? Ananies va gaudir en els anys posteriors d'un gran predicament entre la gent. Per què realitzà aquest canvi en aquell moment? Per una altra banda, per què va escollir com a substitut un membre de la família de Fiabi?

Flavi Josep indica que des dels inicis del pontificat d'Ismael es produí un greu enfrontament «entre els grans sacerdots, per una banda, i els simples sacerdots i els caps de la població de Jerusalem, per una altra» (*Ant.* 20, 180). A més a més, «dels grans sacerdots s'apoderà tan gran desvergonyiment i audàcia que fins i tot gosaren enviar els seus esclaus a les eres, amb la missió d'agafar pel seu compte els delmes deguts als sacerdots» (*Ant.* 20,181). On s'ha de situar Ananies i Ismael en aquesta situació? Flavi Josep, parlant d'uns anys després, indica que el gran sacerdot Ananies gaudia realment de gran consideració, afecte i respecte, per part dels jerosolimitans, però era tan sols «perquè era generós amb els diners» (*Ant.*, 20,205). Per una altra banda, era precisament el gran sacerdot Ananies el que «tenia uns criats molt malvats, que juntament amb grups més atrevits anaven a les eres i s'apoderaven per la força dels delmes pertanyents als simples sacerdots» (*Ant.*, 20,206). Per tant, la intenció d'Agripa II era precisament la de moderar les actuacions opressores del gran sacerdot Ismael. Per això ell el destituí, perquè el seu comportament no era correcte i estava minant la cohesió de la societat.

Convenia, doncs, que hi hagués un gran sacerdot que s'allunyés d'aquestes actituds disgregadores. Per una altra banda, no convenia escollir un membre de la família sacerdotal d'Annàs, que tradicionalment s'havien caracteritzat per les seves tendències repressores dels grups jueus allunyats del Temple. Així optà per Ismael, fill de Fiabi, membre d'una família que contava entre els seus antecessors dos grans sacerdots: Jesús, fill de Fiabi (ca. 30 – ca. 24 aC., nomenat per Herodes el Gran) i un altre Ismael, fill de Fiabi (ca. 15 – 16 dC., nomenat pel legat Valeri Gratus).

No sembla, però, que les intencions d'Agripa II en el moment de nomenar gran sacerdot Isamel, fill de Fiabi, s'arribessin a complir plenament. Per una banda, la fractura social que s'anava produint entre les grans famílies sacerdotals i els simples sacerdots, reduïts a la pobresa, va esclatar amb tota la seva força. Per una altra banda, el rei Agripa no podia imaginar que s'anava a produir un greu conflicte entre el nou gran sacerdot i el mateix rei.

Agripa II va edificar dins el terreny del palau reial de Jerusalem, prop del gimnàs, en la part alta de la ciutat, un edifici força alt, des del qual hi havia una

preciosa panoràmica de l'interior dels atris del Temple. El rei podia contemplar des d'allí, ajagut en el seu triclini, com es realitzaven els sacrificis i els altres oficis religiosos. Però les autoritats religioses consideraven aquesta intromissió visual poc respectuosa i aixecaren una paret molt alta en la part interior del Temple, en la banda de ponent. La paret, però, no tan sols evitava la vista des del palau reial, sinó també des del pòrtic exterior del Temple, des d'on vigilaven els soldats romans en els dies festius de grans concentracions de gent. D'aquesta manera, aquesta paret del Temple irritava no tan sols el rei Agripa, sinó també el procurador Festus, que manà enderrocar-la. Les autoritats jueves van aconseguir poder enviar prèviament una ambaixada a l'emperador, en la qual hi anaren deu representants jueus, el gran sacerdot Ismael i el tresorer del Temple, Helcies. L'emperador va permetre que la paret es mantingués, gràcies a la intervenció de Popea,[65] però en el moment del comiat va ordenar que el gran sacerdot Ismael i el tresorer del Temple restessin a Roma com a ostatges. ¿Es tractava, potser, d'un gest de suport indirecte de cara al rei Agripa?[66]

El gest del gran sacerdot, de defensar la sacralitat de l'interior del Temple i el respecte degut als sacrificis, va ser criticat pel rei Agripa, però obtingué el suport del poble fidel. La tradició recorda Ismael, fill de Fiabi, com «deixeble de Pinhàs», fent referència al sacerdot, net d'Aaron, que en temps de Moisès va defensar el ple compliment de l'ordre d'anatema donada per Déu (Nb 25,11).[67]

2.14. *Nomenament del gran sacerdot Josep Camit, fill de Simó*

La retenció del gran sacerdot Ismael a Roma com a ostatge, per part de Neró, va satisfer segurament internament el rei Agripa II, al qual s'havia oposat d'una manera tan oberta, no tan sols davant el poble jueu, sinó fins i tot davant el mateix emperador. Així sembla indicar-ho Flavi Josep quan escriu: «Quan el rei (Agripa) ho va saber (que l'emperador havia retingut Ismael), lliurà el gran sacerdoci a Josep, fill del gran sacerdot Simó» (*Ant.*, 20,196).

---

65. Popea, malgrat rebre el títol d'esposa de Neró en aquest episodi de la narració de Flavi Josep, no va contreure matrimoni amb l'emperador fins a l'any 62.

66. El gran sacerdot Ismael va morir decapitat a Cirene, segons la indicació de *Bell.*, 6,114.

67. Cf. TB Pes 57a: «Un altre crit: "Aixequeu, portes, els vostres brancals i que entri Ismael, fill de Fiabi, deixeble de Pinhàs, i que exerceixi el gran sacerdoci"». En canvi, la mateix tradició diu irònicament del seu predecessor Ananies: «Un altre crit: "Aixequeu, portes, les vostres llindes i que entri Ananies, fill de Nebeu, deixeble de Pinhàs, i que ompli el seu ventre d'ofrenes sagrades" (Es diu d'ell que menjava tres-centes vaques, bevia tres-cents bots de vi i menjava quatre-cents *seas* d'ocellets com aperitiu del seu dinar)». Un altre elogi d'Ismael, en Sot 9,15: «Amb la mort de R. Ismael ben Fiabi cessà la lluentor del sacerdot».

Aquest Josep, que rebia el sobrenom de Cabi o millor Camit, era fill del gran sacerdot Simó, fill de Camit, que havia exercit el pontificat durant menys d'un any (16-17), precedint el pontificat de Caifàs. Aquest recurs d'Agripa a un membre d'una família sacerdotal allunyada des de feia temps del gran sacerdoci mostra el seu desig d'introduir persones noves que ajudessin a moderar la situació d'exaltació social que s'anava produint a Jerusalem. S'ha de pensar que el rei buscava alguna persona moderada que no creés problemes especials amb el procurador romà Festus.

2.15. *Mort de Festus i nomenament del gran sacerdot Anan, fill d'Annàs*

Els esforços tranquil·litzadors del rei Agripa II, forçat per l'actuació cruel de Festus, es van veure estroncats al poc temps per la mort del procurador romà. Així, amb aquesta mort sobtada, es produí un buit de poder a Judea, ja que el seu substitut Albí, nomenat per Neró, trigà uns mesos en arribar a Jerusalem. Mentrestant, el rei Agripa II va cometre el gran error de substituir immediatament el gran sacerdot. En comptes del gran sacerdot moderat Josep Camit va nomenar, potser empès per les autoritats jerosolimitanes més influents, Anan, fill d'Anan. Amb ell retornava de nou a l'exercici del gran sacerdoci un membre de la família d'Annàs, caracteritzada generalment —amb la sola excepció de Teòfil— pel seu radicalisme, especialment amb les comunitats de seguidors de Jesús de Natzaret i amb les comunitats samaritanes.

I va passar el que era de preveure. Flavi Josep ho escriu així: «Anan, donat el seu caràcter, creient disposar d'una bona ocasió per haver mort Festus i trobar-se Albí encara en camí, reuní el Sanedrí de jutges i, després de presentar davant d'ell el germà de Jesús, l'anomenat Crist, de nom Jaume, i alguns altres, presentà contra ells la falsa acusació que havien transgredit la Llei i així els entregà perquè fossin lapidats» (*Ant.*, 20,200). Si cap a l'any 37 sembla que el gran sacerdot Jonatan, fill d'Annàs, havia fet lapidar Esteve, membre principal del grup dels hel·lenistes, en el buit de poder després de la marxa de Ponç Pilat cap a Roma; si cap a l'any 42, en temps segurament del gran sacerdot Maties, fill d'Annàs, el rei Agripa I havia fet matar a l'espasa Jaume, fill de Zebedeu, un del grup dels Dotze; ara, cap a l'any 62, el gran sacerdot Anan, fill d'Annàs, havia fet lapidar Jaume, germà de Jesús, responsable de la comunitat de Jerusalem. Sembla que d'una manera ascendent els fills d'Annàs havien anat actuant contra la comunitat de seguidors de Jesús a Jerusalem, des dels menys allunyats del Temple fins als més propers. Com que aquestes accions es produeixen quan el gran sacerdoci en funcions està en mans de membres de la família d'Annàs i reben aquests grans sacerdots —en general— la condemna de les autoritats romanes i fins i tot dels jueus més assenyats, cal pensar en un radicalisme molt característic d'aquesta família d'Annàs. Per una

altra banda, aquestes coincidències són indicis d'encert en la cronologia i atribució dels fets.

Flavi Josep no deixa de ressenyar que l'assassinat de Jaume, germà de Jesús, va rebre el rebuig dels «més moderats dels habitants de la ciutat i dels més escrupolosos complidors de les normes legals» (*Ant.*, 20,201), és a dir, dels fariseus. Van enviar un missatge al rei Agripa II perquè advertís Anan de comportar-se correctament. Fins i tot alguns van anar a l'encontre d'Albí, que venia per terra des d'Alexandria. «Aleshores aquest, convençut per les seves al·legacions, envià a Anan una carta plena d'ira, en la qual l'amenaçava amb exigir-li responsabilitats. I el rei Agripa, a causa d'això, li tragué la dignitat de gran sacerdot, càrrec que havia ocupat durant tres mesos, i el va substituir per Jesús, fill de Damneu» (20,203).

2.16. *El pontificat de Jesús, fill de Damneu*

El nomenament de Jesús, fill de Damneu, després del brevíssim pontificat d'Anan, fill d'Annàs, caracteritzat per l'assassinat de Jaume, el responsable de la comunitat cristiana de Jerusalem, era evidentment una mesura del rei Agripa II per a calmar tant el nou procurador romà Albí com els fariseus i les persones moderades de Jerusalem. Al mateix temps, era una mesura d'advertiment contra els radicals, que anaven complicant la convivència social cada vegada més.

Per això Flavi Josep indica que «per la seva banda, Albí, quan arribà a la ciutat de Jerusalem, posà tot el seu empeny i cura en què el país es mantingués en pau, aconseguint aniquilar un gran nombre de sicaris» (*Ant.*, 20,204). Però els esforços pacificadors no es produïen amb la mateixa intensitat per part jueva, ja que el gran sacerdot Ananies —que havia estat en funcions, en els anys 47/48 – 58/59, fonamentalment en temps del procurador Fèlix— adquiria progressivament una consideració més gran. Es guanyava l'estima de la gent per la seva generositat. Intentà fins i tot guanyar-se amb obsequis el respecte del procurador Albí i del gran sacerdot en funcions, Jesús, fill de Damneu. Però, mentrestant, els seus servents s'apoderaven dels delmes dels simples sacerdots, fins al punt que aquests patien fam.

La política repressora d'Albí va tenir una conseqüència inesperada. Els sicaris, aprofitant la celebració d'una festa jueva a Jerusalem, entraren de nit a la ciutat i segrestaren l'escriva del comandant del Temple, Eleazar, fill del gran sacerdot Ananies. Van demanar al pare d'aquest, Ananies, com a rescat, que aconseguís del procurador Albí l'alliberament de deu sicaris, que eren a la presó. Ananies ho va aconseguir, però això encara va ser pitjor: «Això va ser l'inici de pitjors mals, ja que els bandolers (λῃσταί) utilitzaven tota sort de procediments per a apressar algun parent d'Ananies i, recorrent contínuament als

segrestos, no alliberaven els segrestats fins a haver-ne recuperat alguns dels seus, que eren sicaris (σικαρίων)» (*Ant.*, 20,210).

2.17. *Nomenament de Jesús, fill de Gamala, com a gran sacerdot*

El xantatge dels bandolers sobre la persona d'Ananies afeblia la importància de la seva figura dins el fràgil equilibri de forces a Jerusalem. La funció de Jesús, fill de Damneu, com a gran sacerdot, es veia també dificultada per la influència cada vegada més gran dels bandolers. Era necessari un canvi de gran sacerdot que donés el poder a forces capaces de disminuir la pressió dels sicaris i d'evitar que els bandolers poguessin fer xantatge.

Flavi Josep escriu: «Jesús, fill de Gamala, rebé la dignitat de gran sacerdot de mans del rei, després de treure-la a Jesús, fill de Damneu» (*Ant.*, 20,213a). Es tractava, en el fons, d'una lluita de poder entre les diverses famílies sacerdotals. Flavi Josep ho diu clarament: «Per això, esclatà la discòrdia entre els diversos grans sacerdots. En efecte, després de formar cadascun d'ells bandes oposades, compostes pels individus més atrevits, moltes vegades van passar dels insults a llançar-se pedres. Però s'imposava Ananies, ja que amb les seves riqueses guanyava per a la seva causa els qui estaven disposats a participar-hi. També Costobar i Saule (Σαῦλος) reuniren al seu voltant, d'una manera independent, bandes dolentes, i malgrat ser membres de la reialesa i contar amb l'afecte d'Agripa pel seu parentesc amb ell,[68] eren violents i disposats a robar els béns dels més febles. El resultat fou que a partir d'aquell moment, sobretot la nostra ciutat, comença a descompondre's i a anar les coses de mal en pitjor» (*Ant.*, 20,213b-214). L'anàlisi de Flavi Josep és molt lúcid: la societat jerosolimitana s'anava descomponent. Hi havia tots els elements: la repressió de les forces d'ocupació, l'opressió de les classes més baixes, les lluites de poder per part dels més poderosos, el terrorisme dels bandolers i la simpatia envers ells per part d'algunes masses i d'alguns exaltats, a més a més de la greu tensió social per manca de feina a la ciutat.

Aquesta era la situació a Jerusalem en aquests anys tot just anteriors a l'any 64. I, per tant, també per a la comunitat de seguidors del Messies Jesús, terriblement colpejada per l'assassinat de Jaume, defensor de la línia més propera al Temple de Jerusalem i a la seva espiritualitat. Per una altra banda, a nivell de

68. Costobar i Saule, que eren germans (*Bell.*, 2,556), eren membres de la família d'Agripa II (*Bell.*, 2,418). Podrien ser néts de Costobar i la seva esposa Salomé, germana d'Herodes el Gran (*Bell.*, 1,486; *Ant.*, 15,254; 16,227); i fills del fill d'aquests, Antípater, i de la seva dona Cypros, filla d'Herodes el Gran i Mariamme. En aquest sentit, Costobar i Saule serien néts d'Herodes el Gran per Cypros, mentre Agripa II seria besnét per Aristòbol (cf. P. CRESSWELL, *Jesus the Terrorist*, Hants 2010, 420-421).

tot l'Imperi, no es pot oblidar que som a les portes del juliol de l'any 64, en què es produeix l'incendi de molts barris de Roma, seguit de l'acusació contra els cristians com a culpables d'aquell fet.

2.18. *Nomenament de Maties, fill de Teòfil, com a gran sacerdot*

Tothom mínimament assenyat s'adonava que la situació social i política estava a punt d'esclatar a Jerusalem i a tota Judea. Ho veien els romans i ho veia també el rei Agripa II. Tots dos intentaren una solució. L'emperador decidí canviar el procurador de Judea i Agripa II decidí canviar el gran sacerdot.

La decisió de canviar de procurador empitjorà encara més la situació. Flavi Josep ho explica així: «Albí, quan s'assabentà que anava a arribar Gessi Florus per succeir-li, com desitjava fer la impressió que havia fet quelcom per la gent de Jerusalem, va treure al carrer els presos: als qui mereixien clarament la mort, ordenà que els matessin, i als qui havien estat empresonats per motius no massa greus els posà en llibertat a canvi de diners. D'aquesta manera la presó es buidà de presos i el país s'omplí de bandolers» (*Ant.*, 20,215). Era l'any 64.[69]

Als levites del Temple, en aquells moments tan delicats, no se'ls va ocórrer cap altra cosa que demanar al rei el dret a utilitzar vestidures de lli, igual que els sacerdots; al mateix temps, alguns ajudants del Temple van demanar poder aprendre i cantar els salms en els oficis. Aquesta anècdota és senyal del grau de poca consciència de la gravetat de la situació que s'estava vivint.

Més important era la situació dels obrers del Temple, que després de tants anys de feina a causa de les obres de restauració que Herodes el Gran havia iniciat, ara es quedaven sense poder treballar, en arribar aquesta a la seva fi. Eren uns divuit mil els obrers que estaven contractats en el Temple. Demanaren al rei que iniciés la reconstrucció del pòrtic oriental, que era el que presentava més gran alçada respecte al fons de la vall del Cedró. El rei considerà excessivament costosa l'obra i es limità a accedir a la pavimentació en marbre dels carrers de la ciutat.

En un altre ordre de coses, la mesura que el rei Agripa II va prendre va ser la de destituir el gran sacerdot Jesús, fill de Gamala, i nomenar com a successor Maties, fill de Teòfil. Es tractava segurament del fill d'aquell gran sacerdot Teòfil que, malgrat ser membre de la família d'Annàs, havia servit per a calmar les extralimitacions en el càrrec del seu germà Jonatan, l'any 37. Ara Maties, fill d'aquell Teòfil, podia ser la solució a la desesperada per a moderar

69. Cf. *infra*. Flavi Josep indica que la guerra dels jueus contra els romans començà l'any dotzè del regnat de Neró, dos anys després del nomenament de Gessi Florus com a procurador de Judea (*Ant.*, 20,257).

la situació de desordre social. Era, però, massa tard. Flavi Josep es limita a escriure: «Per una altra banda, (el rei Agripa) va treure a Jesús, fill de Gamaliel, el càrrec de gran sacerdot i el concedí a Maties, fill de Teòfil, durant l'exercici del qual començà la guerra dels jueus contra els romans» (*Ant.*, 20,223).

L'arribada del nou procurador Gessi Florus empitjorà encara més la situació: «Fou en l'exercici del poder tan malvat i violent que per la gran quantitat de malifetes els jueus arribaren a elogiar Albí i a considerar-lo un benefactor» (*Ant.*, 20,253). La primera provocació del procurador va ser agafar diners del tresor del Temple. Això va revolucionar els jueus. El rei Agripa II intentà calmar els ànims, però no ho va aconseguir. Enmig d'aquesta situació en la qual uns intentaven buscar el camí de la pau —com eren el gran sacerdot Maties, fill de Teòfil, i el mateix rei Agripa II— i altres reaccionaven d'una manera radical contra els romans i les provocacions de Florus, queda situada la sortida de Jerusalem de la comunitat de deixebles de Jesús cap a la població de Pel·la, a l'altra banda del Jordà. Ens n'ha conservat el testimoni Eusebi de Cesarea: «El poble de l'Església que era a Jerosòlima, segons un oracle per mitjà d'una revelació als dirigents, rebé la indicació d'anar a habitar a una ciutat de Perea, anomenada Pel·la, a la qual emigraren des de Jerusalem els qui creien en el Crist» (*Hist. Eccl.*, 3,5,3).[70]

Flavi Josep ens indica com va viure aquest moment el rei Agripa II: «El rei, quan va veure que era impossible contenir l'ardor dels rebels i indignat pels ultratges rebuts, envià a Cesarea, en presència de Florus, els magistrats i els notables jueus perquè aquell elegís d'entre ells els qui havien de recaptar els impostos per la regió. Fet això, Agripa es retirà al seu regne» (*Bell.*, 2,407). A partir d'aquesta indignació del rei Agripa II, que havia col·locat com a gran sacerdot Maties, fill de Teòfil, com a darrer intent per aconseguir la convivència i la pau, es poden imaginar els sentiments del mateix Maties, que no havia aconseguit la unitat entre els diversos grups jueus davant una radicalització cada vegada més gran. Igualment, es poden imaginar els sentiments dins el cor del mateix Teòfil, esperit moderat, en veure el fracàs dels intents de conciliació per part del rei i del gran sacerdot, el seu fill, i, per una altra banda, veient que el grup moderat dels deixebles de Jesús de Natzaret, abandonaven Jerusalem. Les desgràcies sobre el poble, la ciutat santa i el Temple apareixien per a qualsevol persona mínimament perspicaç irremeiables (cf. *Bell.*, 2,411). Aquestes vivències i aquestes preguntes havien d'aflorar de nou en el cor de Teòfil, si efectivament va ser ell qui va interrogar el rabí Lluc sobre tot allò que havia

70. Cal destacar en aquest text la utilització de les expressions ὁ λαός per referir-se a l'Església; ἐν Ἱεροσολύμοις per a referir-se al lloc on vivia la comunitat de deixebles; i ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ per a indicar l'abandonament de Jerusalem en sentit sacral.

passat en aquells darrers anys tan decisius (cf. Lc 24,18). Com era de preveure, «la guerra començà el segon any de ser nomenat procurador Florus i el dotzè de ser designat Neró com emperador» (*Ant.*, 20,257). És a dir, l'any 66.

L'inici de la guerra va anar marcat pel rebuig jueu a fer el sacrifici tradicional en el Temple pregant per l'emperador: «Eleazar, fill del gran sacerdot Ananies, un jove molt audaç que aleshores era el cap de la guàrdia [del Temple], convencé els qui oficiaven els cultes religiosos perquè no acceptessin ofrenes ni sacrificis de cap estranger. Aquest fou el començament de la guerra contra els romans, ja que significava rebutjar les víctimes ofertes en favor dels romans i del Cèsar. Malgrat que els grans sacerdots i els notables jueus els demanaren amb insistència que no posessin fi al costum de fer sacrificis pels governants, tanmateix ells no van cedir» (*Bell.*, 2,409). Era el maig-juny de l'any 66.

Les informacions que Flavi Josep dóna sobre els esforços dels grans sacerdots per a calmar l'actitud de provocació contra Roma i evitar l'arribada de les tropes del procurador Gessi Florus s'han de considerar centrades fonamentalment en la figura del gran sacerdot Teòfil. Així, suplicaren en primer lloc als revoltats: «Els poderosos i els grans sacerdots, espantats davant aquest comportament, s'esquinçaren els vestits, i un per un es prostraren davant d'ells per demanar-los que deposessin la seva actitud i no provoquessin Florus a cometre un acte irreparable que vingués a afegir-se a les calamitats patides» (*Bell.*, 2,316).

Però la part més exaltada dels grans sacerdots agafaren una actitud combativa. Si ja hem vist que Eleazar, fill del gran sacerdot Ananies, va ser el detonador de la mateixa guerra, aviat van prendre protagonisme els grans sacerdots Jesús, fill de Gamala, i Anan, fill d'Annàs. Tots dos havien significat en el seu temps expressions radicals de la política: Anan, fill d'Annàs, amb l'assassinat de Jaume, germà de Jesús de Natzaret, en el seu breu pontificat (any 62); i Jesús, fill de Gamala, amb una actitud de certa connivència amb els bandolers (any 63-64).

2.19. *Nomenament del darrer gran sacerdot del Temple, Fanàs, fill de Samuel*

Després de l'ocupació de Galilea per part de l'exèrcit romà, molts jueus es van refugiar a Jerusalem. Així, s'hi refugià Joan de Giscala i també els zelotes, que, rebutjats per la resta de la població, finalment es van fer forts en les edificacions del Temple. Allà, cap al novembre de l'any 67, per a mostrar la seva força, es disposaren a elegir un nou gran sacerdot, aquesta vegada per sorteig. Explica Flavi Josep: «L'excusa per a aquest artifici era un antic costum, ja que deien que, ja abans, l'elecció del gran sacerdoci es feia a sorts» (*Bell.*, 4,154). D'aquesta manera, amb el pretext que es remuntaven a la tradició que el sacer-

dot fos de família sadoquita —tradició trencada per Herodes el Gran— i que l'elecció es realitzava antigament a sorts, s'arrogaven el dret de nomenament dels grans sacerdots. Per a això, «feren venir una de les tribus pontificals, anomenada Eniaquim, i elegiren a sort el gran sacerdot. L'atzar seleccionà la persona que millor posà en evidència la il·legalitat d'aquesta gent, un tal Fanàs, fill de Samuel, de l'aldea d'Àftia, que no tan sols no procedia de família de grans sacerdots, sinó que a més a més, per la seva incultura ni tan sols sabia amb claredat en què consistia el gran sacerdoci» (*Bell.*, 4,156).

La reacció a aquest nomenament de nou gran sacerdot va ser immediata. Flavi Josep indica que «el poble no va aguantar aquesta audàcia, sinó que tots es van aixecar com si es tractés d'enderrocar una dictadura» (*Bell.*, 4,158). Gorion, fill de Josep,[71] i Simeó, fill de Gamaliel el Vell, van incitar la gent al fet «que castigués d'una vegada els destructors de la llibertat i a netejar el Lloc Sant d'aquells homicides» (*Bell.*, 4,159). Aquests personatges més moderats s'unien així a les accions més directes contra els més radicals, que ja de feia temps realitzaven els grans sacerdots Jesús, fill de Gamala, i Anan, fill d'Annàs (cf. *Bell.*, 4,160).

Poc després, el gran sacerdot Ananies, fill de Nebedeu, i el seu germà Ezequies, foren assassinats pels idumeus que s'havien introduït a Jerusalem amb l'excusa d'auxiliar els habitants (cf. *Bell.*, 2,442). Igualment foren assassinats els grans sacerdots Anan, fill d'Annàs, i Jesús, fill de Gamala, que s'havien destacat en la defensa de la ciutat (cf. *Bell.*, 4,314-325). D'Anan, en la seva actitud respecte als romans, Flavi Josep fa aquest encès elogi: «No m'equivocaria si digués que la mort d'Anan fou el començament de la presa de la ciutat i que des d'aquell dia va caure la muralla i enfonsades les seves esperances, quan veieren que es degollava enmig de la ciutat el gran sacerdot que lluitava per damunt de tot per la salvació d'aquests. Perquè, a més a més de ser un home digne i justíssim (σεμνὸς ἀνὴρ καὶ δικαιότατος), li agradava tractar les persones més humils com si fossin els seus iguals, malgrat la importància de la seva noblesa, de la seva dignitat i del seu honor. Estimava sobretot allò que és propi nostre i de fer les coses en comú: posava sempre l'interès públic per davant els seus beneficis personals i preferia la pau per damunt de tot. Sabia que era impossible vèncer els romans. I, tanmateix, es va veure obligat a prepa-

71. La família de Gorion, fill de Josep, era una de les grans famílies de Jerusalem. El pare d'aquest Gorion podria ser germà de Nicodem, fill de Gorion (el Nicodem de l'evangeli de Jn?, membre del Sanedrí), home ric al qual a ell o a la seva família van cremar els graners durant la resistència de la ciutat (Git 56a; cf. *Bell.*, 5,25; Tàcit, *Hist.*, 5,12). Fill d'aquest Nicodem seria Gorion, fill de Nicodem, del grup dels insurrectes (*Bell.*, 2,451), executat després pels zelotes (*Bell.*, 4,358). Fill d'aquest Gorion, fill de Josep, podria ser Josep, fill de Gorion, que va actuar amb Anan, fill d'Annàs (*Bell.*, 2,563). Cf. D. FLUSSER, *Jesús, en sus palabras y en su tiempo*, Madrid 1975, 135-136; JEREMIAS, *Jerusalén*, 114.

rar la guerra perquè, en cas que els jueus no arribessin a un acord, poguessin lluitar amb dignitat. En resum, es podria dir que, si Anan hagués viscut, s'hauria arribat a un pacte, ja que era hàbil per parlar i per persuadir el poble i ja estava convencent fins i tots els seus adversaris» (*Bell.*, 4,318-321). No es pot oblidar, però, la seva intolerància respecte a les comunitats de seguidors de Jesús. Fou en el seu pontificat que va ser mort Jaume, el germà del Senyor.

El 3 juliol de l'any 69, Vespasià va ser proclamat emperador pels seus soldats.[72] El 14 de juliol de l'any 70 es posà fi a la realització del sacrifici diari en el Temple (*Bell.*, 6,94). Va ser aleshores que alguns membres de les famílies sacerdotals van decidir fugir i refugiar-se en el bàndol romà: «Els grans sacerdots Josep [Camit, fill de Simó] i Jesús [fill de Damneu], alguns fills de grans sacerdots, com els tres fills d'Ismael [fill de Fiabi] —que havia estat decapitat a Cirene—, quatre fills de Maties [fill de Teòfil?] i un d'un altre Maties [...] Molts altres jueus notables es passaren a l'enemic amb els grans sacerdots» (*Bell.*, 6,114). Aquest text de Flavi Josep és de gran valor per a comprovar l'estil que havien tingut durant l'exercici del seu pontificat els grans sacerdots representats en aquesta llista. Hi trobem referits els grans sacerdots Ismael, fill de Fiabi, Josep Camit, fill de Simó, Jesús, fill de Damneu i Maties, fill de Teòfil: tots aquests grans sacerdots destacaren per la seva tendència moderada. Per una altra banda, aquells grans sacerdots més implicats en la lluita —Ananies, fill de Nebedeu, Anan, fill d'Anan i Jesús, fill de Gamala—, morts durant la guerra en diverses circumstàncies, són tots ells representants de la tendència més exaltada dels grans sacerdots. Si unim les dues llistes, tenim tots els darrers grans sacerdots, feta excepció del nomenat pels zelotes, esclatada ja la guerra.

El 10 d'agost del mateix any 70 el Temple fou cremat (cf. *Bell.*, 6,250). I Jerusalem caigué plenament en mans romanes el 8 de setembre. La guerra jueva iniciava la seva conclusió. Tan sols alguns llocs resistiren, fins a la caiguda del darrer bastió, la fortalesa de Massada, el 31 de març de l'any 73 o 74 (cf. *Bell.*, 7,41).

3. Conclusions

Després de comprovar una vegada més la dificultat de determinar d'una manera precisa els diversos fets que corresponen a l'època antiga, és bo recordar que gran part de les dates que s'utilitzen normalment no són sinó el fruit d'una certa opció feta per comoditat, per estalviar-se els signes de dubte o

72. Cf. Suetoni, *Vesp.*, 6,3 (*v idus iulii*). Tàcit, *Hist*., 2,79 indica l'11 de juliol (*kalendis iuliis*). El nomenament del Senat va ser el mes de desembre, el dia següent de la mort de Vitel·li.

d'interrogació. Moltes d'aquestes dates són aproximades i s'haurien d'indicar dins un arc de possibilitats. Això vol dir que, com els fets van relacionats els uns amb els altres i depenen entre ells per mitjà d'informacions relatives, el canvi d'una data aproximada suposa immediatament el canvi d'aquelles que hi van relacionades.

Els historiadors romans —Tàcit i Suetoni especialment— ens donen amb precisió algunes dates sòlides, com són les morts dels emperadors i alguna altra, malgrat la dificultat de vegades en la seva conversió al calendari actual. D'aquesta manera es va establint el marc per anar situant els diversos fets del temps de Jesús i de les primeres comunitats cristianes. En aquesta tasca apareix com un element molt important l'historiador jueu Flavi Josep, que aporta moltes dades sobre la dinastia herodiana, sobre els prefectes o procuradors de Judea, sobre els legats de Síria i sobre els grans sacerdots jueus. Aquestes dades sobre els grans sacerdots jueus ofereixen un interès especial, en la mesura que, com he intentat posar de relleu en aquest article, expressen amb la seva mateixa elecció o destitució la situació que es respirava a Jerusalem i a Judea en aquella època.

És pot dir realment que hi va haver una alternança entre actituds de moderació o de radicalisme respecte als grups jueus que estaven menys en consonància amb la institució jueva i especialment amb el Temple. Per una altra banda, aquestes actituds de permissivitat o d'assetjament intern anaven en relació inversa, generalment, amb l'intent de mantenir bones relacions amb les autoritats romanes. Aquesta alternança és un element més que ajuda a distribuir els diversos fets de les primeres comunitats dins el marc cronològic que es va delineant.

Com a dates que ofereixen una especial dificultat apareix, en primer lloc, la de la mort de Jesús, que presenta un arc aproximat entre el 30 i el 33. També la del pontificat del gran sacerdot Jonatan, fill d'Anan, la duració del qual pot oscil·lar entre l'any (de Pasqua a Pasqua o a Pentecosta?) i uns mesos (de la festa dels Tabernacles a Pasqua o Pentecosta?). Aquesta darrera interpretació sembla més fidel a les dades concretes que ofereix Flavi Josep, tenint en compte que l'inici del pontificat ha de ser una festa una mica anterior a la mort de Tiberi, el 16 de març de l'any 37. Optar com a data de l'inici per la festa dels Tabernacles de l'any 36 (corregint Flavi Josep, que parla de la Pasqua) fa plausible que la «festa pàtria» de la seva destitució fos la Pasqua del 37, més que no pas la Pentecosta. Si això va ser així, queden situats a la tardor de l'any 36 l'enviament de Pilat a Roma, que potser es va trobar amb el *mare clausum*, i la destitució de Caifàs.

Aquest breu pontificat de Jonatan, fill d'Anan, apareix aleshores —amb el seu buit de poder per absència de procurador romà—, com el moment més plausible de la mort d'Esteve en mans jueves. Així s'estableix un gran paral·lelisme amb el pontificat d'un altre fill d'Annàs, de nom també Anan, que en el

buit de poder abans de l'arribada del nou procurador Albí va ser el marc de la mort de Jaume, el germà del Senyor, l'any 62. Tots dos haurien estat destituïts d'una manera fulminant: Jonatan, pel legat de Síria Vitel·li; i Anan, pel rei Agripa II. Aquest paral·lelisme apareix com una invitació a veure com un cas semblant el del breu pontificat de Maties, també fill d'Annàs, destituït pel rei Agripa I. Aquest breu pontificat de Maties sembla el moment més plausible per a situar la detenció de Pere i la mort de Jaume de Zebedeu, a espasa. D'aquesta manera, el pontificat de tres fills d'Annàs apareix com el moment en el qual es va produir la mort de tres figures destacades de les comunitats de seguidors de Jesús: Esteve, del grup dels hel·lenistes; Jaume de Zebedeu, del grup dels Dotze; i Jaume, germà del Senyor, responsable de la comunitat de Jerusalem. El pontificat d'aquests tres germans d'Annàs apareix completament oposat al d'un quart germà, Teòfil i al del fill d'aquest, Maties, que semblen presentar unes actituds moderades i de conciliació.

La influència d'Annàs en la mort de Jesús, durant el pontificat de Caifàs, seguida per l'actitud radical de tres dels seus fills, ha fet pensar en la distinció de dues etapes en els darrers anys del pontificat del mateix Caifàs. Uns primers anys després de la mort de Jesús, encara amb la influència d'Annàs, seria el temps de la primera detenció de Pere i Joan; mentre uns darrers anys, sense ja aquesta influència, seria el temps de la segona detenció.

Una altra data difícil de determinar és la de la fi del govern d'Antoni Fèlix com a procurador de Judea i l'inici del govern del seu successor Porci Festus. Generalment s'utilitza l'any 60, però podria ser un, dos i fins a tres anys abans. La fi del govern d'Antoni Fèlix és molt important, sobretot per a la determinació de la cronologia paulina, ja que afecta el seu empresonament a Cesarea i la seva partença cap a Roma.

L'alternança detectada en l'actitud dels grans sacerdots emmarca, com no podia ser d'una altra manera, la situació de les comunitats de seguidors de Jesús a Jerusalem i Judea profundament lligada al comportament de les autoritats jueves. Així, els pocs fets coneguts per mitjà del llibre dels Fets dels Apòstols queden amb una datació més aproximada i amb un context social i religiós més concret.

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLOM
Pg. Sta. Maria del Jaire, s/n.
08430 LA TORRETA (La Roca del Vallès)
E-mail: jaire1@terra.es

Summary

In this article, the author sets out his hypothesis that there was an alternance between moderation and radicalism in the dealings of the Jewish authorities in Jerusalem with the fringe Jewish groups, such as the followers of Jesus of Nazareth. This alternance is seen as a plausible explanation for the election and dismissal of the high priests and, at the same time, for the times of tolerance and intransigence with regard to these groups. In turn, it allows for a more precise dating of the various incidents that took place within the Christian communtiy in Jerusalem, which are mentioned without a date in the Acts of the Apostles.